

Maurice Dobb

Ekonomisk tillväxt och underutvecklade länder

Engelskt original 1963, svensk översättning från 1970

Innehåll

Förord	1
1. Fakta om tillväxt.....	2
2. Underutvecklade länder: Varför tillväxten hejdas.....	7
3. Utvecklingen i Sovjetunionen	11
4. Några investeringsproblem	15
5. Mer om några teoretiska problem	20
6. Avslutning	27

Förord

Denna essä utgör ett försök att diskutera några av de väsentliga frågorna i samband med ekonomisk utveckling i så populär och lättfattlig form som ämnet tillåter. De frågor som behandlas här hör till de viktigaste i världen av idag, eftersom de gäller tidigare koloniala eller halvkoloniala länders möjlighet att inleda en självständig ekonomisk utveckling och metoderna att göra detta. Man brukar säga att dessa länder intar en avgörande ställning på den politiska arenan, och att mycket av världshistorien under resten av detta århundrade kommer att bero på vilken väg de beslutar att följa. För närvarande är de handikappade av djup och omfattande fattigdom och ekonomisk underutveckling, så som det beskrivs nedan. Deras genomgående svaghet tenderar att binda dem till just den imperialism som de försöker frigöra sig från; och om inte denna ekonomiska svaghet snabbt kan besestras, är de dömda att förbli i den s. k. nykolonialismens våld.

Andra brännande frågor, som t. ex. om dessa länder helt kan undvika den kapitalistiska vägen och det utvecklingsstadiet, är nära förbundna med de frågor som här diskuteras, fastän dessa frågor inte följs upp i denna essä. Det slags problem som diskuteras i kapitel 4 och 5 är naturligtvis också av avgörande betydelse för socialistiska länders ekonomiska politik. Medan författarens avsikt har varit att helt bannlysa fackuttryck (och essän riktas inte till yrkesekonomer) bör läsaren kanske förvarnas om att det finns en gräns bortom vilken ämnet inte kan diskuteras bara i vardagsspråk, utan att man inför några nya begrepp, några siffror och litet matematik (av mycket enkelt slag). Man kan tillägga att läsaren kan bli besviken om han här söker ett litet kompendium över alla aspekter av ett stort ämnesområde. Av utrymmesskäl var det nödvändigt med ett urval och koncentration på ett starkt begränsat antal frågor. Men de aspekter som här utvalts är i varje fall de på vilka diskussionen och striden på senare tid koncentrerats.

1. Fakta om tillväxt

Nuförtiden brukar alla ekonomer, och även politiker, tala om ekonomisk tillväxt. Detta förefaller först inte så förvånande. För det första förefaller det vara ett nog så uppenbart ämne att ägna uppmärksamhet åt för ekonomer. För det andra var ekonomisk tillväxt (eller 'framåtskridande' som de vanligen kallade det) ett centralt ämne för de tidiga ekonomerna för hundrafemtio år sedan (t. ex. 'nationalekonomins fader', Adam Smiths bok *An Enquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*). Men ända till nyligen har ekonomerna haft sin uppmärksamhet riktad på annat. Under femtio år eller mer före andra världskriget koncentrerade de sig huvudsakligen på s. k. villkor för stationär jämvikt (vilket gick ut på en diskussion om huruvida fullkomlig konkurrens skapade ett idealiskt eller 'optimalt' resultat, eller inte). Och även betänkligheterna och förändringen av ståndpunkterna under 1930-talet gällde i huvudsak orsakerna till arbetslöshet och ekonomiska fluktuationer. Intresseförskjutningen till frågor om tillväxt och utveckling under de sista tio åren är därför mer betydelsefull än den först kanske förefaller. Orsakerna till detta ligger inte långt borta och, hoppas jag, kommer att framgå av det följande.

Men låt oss, innan vi talar om problem och teorier (vilka vi skall ta upp senare), ta en titt på fakta om ekonomisk tillväxt — i den mån dessa enkelt kan sammanfattas i siffror.

Ett preliminärt förklarande ord kan vara påkallat om den mätsticka med vilken man mäter ekonomisk tillväxt. Det finns uppenbarligen många sätt att mäta den. Vanligast är att man gör det med total industriproduktion (vars olika delar, för att kunna adderas, måste värderas på något sätt, t. ex. till de priser som råder något visst år); eller också med total nationalinkomst eller nationalprodukt, vilket inkluderar såväl jordbruk som industri, och ibland också servicenäringar och handel. Om man tänker på levnadsstandarden, blir det produktionen *per capita* (d. v. s. per person i hela befolkningen) som är det rätta måttet; och om man söker efter ett index på *kvalitativa* förbättringar av produktionen eller människans möjligheter, kommer man att koncentrera sig på produktionsökningen *per* anställd *arbetare*, eller arbetsproduktiviteten. Vart och ett av dessa mått kan vara det riktiga i ett visst sammanhang; och inget av dem kan sägas vara mer 'rättvisande' än de övriga.

Ekonomiskt framåtskridande eller tillväxt är en ganska ny företeelse i människans historia. Före kapitalismens uppkomst var samhällena jämförelsevis stillastående i fråga om försörjningsmetoderna. Dessa samhällen som huvudsakligen var jordbrukande (med tillskott av en del hantverk som i huvudsak levererade till den styrande klassen och dess följe), förändrades föga genom åren, med undantag för växlingar mellan goda och dåliga skördar, eller i händelse av krig och sjukdom. Därmed inte sagt att sådana samhällen var utan inre spänningar och konflikter, och därför oföränderliga. Men den tidsskala i vilken förändringar skedde var mycket lång, jämfört med vad de sista två hundra åren har vant oss vid.

I en mycket citerad essai med rubriken *The Economics of our Grandchildren* sade en gång ekonomen Lord Keynes:

'Från de äldsta tider vi känner till ... fram till början av 1700-talet, skedde ingen större förändring i genomsnittsmänniskans levnadsstandard ... Upp- och nedgångar naturligtvis. Perioder av pest, svält och krig. Gyllene mellanspel. Men ingen progressiv våldsamt förändring ... Denna långsamma takt i framåtskridandet, eller bristen på framåtskridande, berodde på två saker — den anmärkningsvärda frånvaron av viktiga tekniska förbättringar och misslyckandet att ackumulera kapital.'

Kapitalismens uppkomst, och med den mekanisk kraft och fabriksproduktion, ständig teknisk förbättring och kapitalackumulation, ändrade allt detta. Den kände engelske historikern Macaulay

talade om att framåtskridandet från senaste hälften av 1700-talet blev 'olycksbådande snabbt'; och man kan erinra om Marx anmärkning om kapitalistklassen i Kommunistiska manifestet:

'Bourgeoisin har spelat en högst revolutionär roll i historien ... Först *den* har visat, vad mänsklig verksamhet kan åstadkomma ... (och) kan icke existera, utan att ständigt revolutionera produktionsredskapen ... Den fortgående omvälvningen i produktionen ... kännetecknar bourgeoisins epok gentemot alla andra.'

Sålunda var tillväxten i världens industriproduktion under de sista hundra åren, mätt per capita, flera gånger högre än vad som tidigare uppnåtts under mänsklighetens hela föregående historia. Industriproduktionen ökade med så mycket som 30 till 40 gånger under dessa 100 år, medan världens befolkning något mer än fördubblades. Om vi dividerar det förra med det senare, ser vi att industriproduktionen per capita ökade mellan 15 och 20 gånger. Detta representerade en ökningstakt per capita på 2,6 procent per år, jämfört med en siffra på 0,1 procent eller t. o. m. mindre under de föregående århundradena (se S. J. Patel i *Economic Development and Cultural Change* (Chicago), april 1961, Vol. IX, nr 3, s. 316 f.).

Det fanns naturligtvis stora skillnader mellan olika länder; och i stort sett växte de äldre industriländerna långsammare än de mer nyligen industrialiserade. Om vi tar tiden mellan 1880 och fram till strax före första världskriget, får vi följande tillväxttakter (per år) inom industrin i några ledande länder:

Storbritannien	2 procent (approximativt)
Frankrike	3 procent
Tyskland	
Italien	5 procent
USA	
Sverige	6 procent
Ryssland	

(Patel, a.a. s. 317-18; A. Gerschenkron i *Journal of Econ. History*, Supp. VII, 1947; Nationernas förbund, *Industrialisation and Foreign Trade*, 1945.)

Det finns vissa tecken på att tillväxttakten i kapitalistiska länder tenderar att sjunka under senare stadier av deras industriella utveckling. Sålunda låg tillväxttakten i den brittiska industrin mellan 1820 och 1860 med sina drygt 3 procent något högre än de 2 procent som i stort sett gällt efter 1880. Under perioden 1913-58 sjönk Frankrikes till 2 procent, Tysklands till 2,4 procent och Italiens, Sveriges och USA:s till 3 procent. Under tiden kunde Japan, som var en nykomling bland industriländerna, under samma 45 år uppvisa en tillväxttakt på 5,4 procent, eller ungefär densamma som Tyskland, USA, Sverige och Ryssland hade före första världskriget. Under mellankrigsperioden sjönk tillväxttakterna i allmänhet till en låg nivå, på grund av den allvarliga ekonomiska världskrisen och depressionen i början på trettioalet. Men efter andra världskriget har de flesta länder haft motsvarande högre tillväxttakter, och några länder (Västtyskland, Italien och Japan i synnerhet) exceptionellt höga tillväxttakter. Under de senaste tio åren har det emellertid funnits tecken på sjunkande tillväxttakt i USA: under de senaste fem åren har den varit bara hälften så stor som under tiden 1947-53, eller mindre.

Anmärkas bör emellertid att de flesta av de länder vi nämnt också har haft en långsammare befolkningsökning under vårt århundrade än de hade på 1800-talet. (I USA var den omkring 3 procent per år mellan 1860 och 1913 och 1,3 procent mellan 1913 och 1958; i Storbritannien ökade befolkningen under andra hälften av 1800-talet med hälften, men mellan 1900 och 1950 med mindre än en fjärdedel.) Följaktligen förändrades ökningen i industriproduktionen per capita

inte mycket mellan den tidigare och den senare perioden.

Huruvida det finns något orsakssamband mellan produktionsökning och befolkningsökning har diskuterats mycket, men vi skall inte ta upp den diskussionen här. Det får räcka med att påpeka att man kan anse att det finns något samband mellan de två, utan att säga att det är hela förklaringen till varför tillväxten är långsam eller snabb — eller ens mer än en liten del av förklaringen. Det är uppenbart att när befolkningen ökar snabbt, växer också armén av potentiella lönarbetare. Och det resulterande stora antalet arbetare som söker arbete kommer att tendera att hålla lönerna nere. Omvänt, om befolkningen ökar långsamt, kommer armén av arbetare att öka långsamt, och vartefter kapital ackumuleras måste det med nödvändighet gå till mer mekaniserad arbetsbesparande teknik — till att förse varje arbetare med mer mekanisk kraft. Följaktligen måste produktionsökningen i huvudsak ske genom att produktionen per arbetare höjs genom förbättrade produktionsmetoder, och den begränsas fölaktligen av systemets kapacitet till tekniska förbättringar. Att dessa synpunkter inte ger hela förklaringen visas av det faktum att en reservarmé av arbetare, som systemet inte lyckas sysselsätta, kan existera samtidigt både med en snabbt växande och långsamt växande befolkning. Vissa statistiker förnekar att det finns någon stark korrelation mellan produktionsökning och befolkningsökning. Som vi skall se har några länder med den snabbaste befolkningsökningen en mycket låg ekonomisk tillväxttakt. Och slutsatsen av en nyligen gjord statistisk undersökning var att det knappast finns några tecken på något samband mellan dem. (D. C. Paige, 'Economic Growth: The Last Hundred Years' i *National Institute Economic Review*, juli 1961, s. 28.)

Ett framträdande drag hos utvecklingen i kapitalistiska länder är att den inte går jämnt och kontinuerligt, utan med avbrott och ryckvis. I bästa fall är expansionsrytmen ojämn. Detta beror på uppträdandet av vad man omväxlande kallat konjunkturcykeln, ekonomiska fluktuationer eller periodiska ekonomiska kriser. Aktiviteten i den kapitalistiska produktionen och handeln fluktuerar sålunda kring tillväxttenden i omväxlande perioder av uppsving och nedgång. När tillväxten är ganska snabb, tenderar uppsvingen att förlängas och nedgångarna att förkortas, och de senare kan bli bara ett avbrott i tillväxten några år. Men när tillväxttenden själv är långsam eller stagnerande, förlängs nedgångarna motsvarande och deras nedåtriktade rörelse representerar en stark nedgång i både produktion, sysselsättning och inkomster.

Utöver 'tioårscykeln' (som kallas så på grund av att den tenderar att vara *omkring* tio år mätt från topp till topp eller bottenivå till bottenivå, ibland kortare, ibland något längre), har vissa ekonomer hävdad att de funnit en kortare cykel eller svängning på tre eller fyra år (den kallas nu för tiden ofta 'lagercykel' eftersom varulager antas fluktuera mellan omväxlande perioder av lageruppbyggnad och lagerminskning). Andra åter har hävdad att de funnit en längre fluktuation som sträcker sig över två eller tre tio-årscykler. I varje fall står det klart att, eftersom det är ett oplanerat system, som drivs av profitbegäret, tillväxten under kapitalismen alltid är oregelbunden och ojämn. Och det vi sagt ovan om genomsnittliga tillväxttakter under flera decennier måste behandlas rätt och slätt som ett *medeltal* av olika år som i sig själva uppvisat avsevärd variation och ibland tillbakagång. Allt man kan säga om konjunkturcykelns fluktuationer är att under år av uppsving har den årliga tillväxttakten ofta nått ända upp till 6, 7 eller t. o. m. 8 procent några år, för att sedan falla till negativa siffror under nedgången.

Det finns ytterligare ett kännetecken för den kapitalistiska utvecklingen, sedd historiskt över 150 år, som måste uppmärksammas, om inte annat så för att det är en fråga som vi skall återvända till. Det har varit ett genomgående drag i denna utveckling att produktionen av konsumtionsvaror (t. ex. textilier och kläder) för hemmamarknaden och för export har gått före och dominerat under de första stadierna av den industriella utvecklingen. Följaktligen har industrins tillväxt i stor

utsträckning varit begränsad av marknaden hemma och utomlands för sådana varor. Inte förrän på ett relativt sent stadium av utvecklingen har produktionen av s. k. kapitalvaror hunnit ifatt (metaller, maskiner och kemiska produkter som används i andra industrier, och särskilt för att utvidga dessas produktionskapacitet). Sålunda har en tysk författare, som försökt beräkna dessa båda industrisektors relativa betydelse i ledande industriländer vid olika tidpunkter, kommit till följande slutsatser (W. G. Hoffman, *The Growth of Industrial Economies*, eng. uppl. Manchester 1958, övers. från den tyska originalupplagan, 1931). Det han kallar 'nettoproduktionskvoten mellan konsumtionsvaruindustrier och kapitalvaruindustrier' har legat på mellan 4 och 5 i mitten av förra århundradet för Storbritannien, Belgien och Frankrike, medan den japanska industrin uppvisade ungefär samma kvot 1900. I USA 1850 och i Tyskland på 1890-talet var kvoterna 2,4 och 2,3. På 1920-talet hade kvoten i USA redan sjunkit under 1 (d. v. s. kapitalvarusektorn var nu större än konsumtionsvarusektorn, mätt i nettoproduktion), medan den i Storbritannien, Tyskland, Frankrike och Belgien sjunkit till 1,5 eller lägre. I mitten av vårt århundrade hade kvoten sjunkit gott och väl under 1 även i Storbritannien, Tyskland och Belgien. (Hoffman, a.a., s. 71-89, 151. Se även S. J. Patel, a.a. s. 321-22.) En stor del av (fastän inte hela) förklaringen till denna förändring är att de mer utvecklade industriländerna i allt högre grad exporterade kapitalvaror till mindre utvecklade länder.

Härav följer att mellan den tidigare perioden och den senare växte industrins kapitalvarusektor snabbare än konsumtionsvarusektorn. Några läsare kanske påminner sig Lenins yttrande att under kapitalismen 'måste den avdelning av samhällsproduktionen som producerar produktionsmedel ... växa snabbare än den som producerar konsumtionsvaror ... Det är denna utvidgning av produktionen utan motsvarande utvidgning av konsumtionen som motsvarar kapitalismens historiska uppgift'. (*Development of Capitalism in Russia*, eng. uppl. 1956, s. 31-32, 34.)

Ett sista ord innan vi avslutar det här kapitlet. Om vi återvänder till den allmänna genomsnittliga tillväxttakten på 3 eller 4 procent per år (i Storbritannien och USA på senare tid 2 till 3 procent), lägger vi märke till ett slående historiskt faktum, vars betydelse för närvarande knappast kan överdrivas. En tillväxttakt av denna storlek, stor som vi har sett att den är i jämförelse med förkapitalistiska tillväxttakten, är liten i jämförelse med vad erfarenheterna har visat att en socialistisk ekonomi, som grundas på samhälleligt ägande av produktionsmedlen och på planhushållning, kan åstadkomma. Sedan 1948 (när större delen av återuppbyggnadsarbetet efter kriget fullbordats) har industriproduktionen i Sovjet ökat med ungefär 10 procent per år (jordbruksproduktionen har ökat långsammare). Andra socialistiska länder har, trots vissa individuella variationer, uppvisat jämförbara tillväxttakter. Kina har uppvisat mycket högre tillväxt och, enligt FN:s *World Economic Survey 1961*, 'ökade industriproduktionen mellan 1950 och 1959 i de centralt planerade ekonomierna [inklusive Kina] med i genomsnitt 13 procent per år'. Dessutom grundades målen i tjuugoårsplanen, som offentliggjordes nyligen vid det ryska kommunistiska partiets 22:a kongress, på att denna årliga tillväxttakt på 10 procent skall fortsätta (målsättningen är att överträffa den nuvarande industriproduktionen i USA, både absolut och per capita, under de 10 första av de 20 åren). I själva verket nådde den sovjetiska tillväxttakten inom industrin avsevärt högre nivå under den intensiva industriella utvecklingsperioden under de tio åren före andra världskriget.¹⁾

¹ Enligt officiella siffror (grundade på värdering efter 1926-27 års priser, vilka otvivelaktigt ger en större ökning än om priser från någon senare period används) ökade industriproduktionen mellan 1928 och 1940 med 18 procent per år. Oberoende skattningar som gjorts av D. R. Hodgman i USA på grundval av erkänt ofullständiga data och med alternativa värderingsmetoder, och av F. Seton vid Oxford enligt en annan metod, har givit lägre siffror på respektive 14-15 procent och 15-16 procent (för de tio åren 1928-37). Det är ungefär dubbelt så mycket som kapitalistiska länder uppnått ens under år med ovanligt goda konjunkturer.

Det är inte att undra på att det kalla krigets propagandister i väster har försökt att tona ned eller suddat ut detta faktum, antingen genom att hävda att den sovjetiska uppgiften om industrins tillväxt var överdriven, eller genom att hävda att det ena eller andra kapitalistiska landet (t. ex. nyligen Västtyskland, Italien och Japan,²) under speciella förhållanden och under en begränsad period kunde tillväxa lika snabbt, eller också genom att sprida en allmän stämning av tvivel och skepsis kring hela frågan.³ Denna fråga om relativa tillväxttakter skall vi återvända till.

² Sedan 1953 (fram till då detta skrivs) har industriproduktionen i Västtyskland nästan fördubblats, i Italien något mer än fördubblats och i Japan mer än tredubblats. Men det finns tecken på att dessa höga tillväxttakter håller på att nå ett slut.

³ Det påstås som gjorts av professor Walt Rostow (i hans *Stages of Economic Growth*), att den sovjetiska tillväxten har varit densamma som i andra länder på jämförbart utvecklingsstadium beror på att han mäter Sovjets tillväxt enligt den lägsta av alla 'västliga' uppskattningar, den som gjorts av den amerikanske professorn Nutter (som ger en siffra som är mindre än hälften än vad Hodgman och Seton givit): dessutom tar han inte hänsyn till den fördömda och tillbakagång som orsakats av två krig som medförde invasion av sovjetiskt territorium!

2. Underutvecklade länder: Varför tillväxten hejdas

De äldre och mer utvecklade industriländer som vi har talat om hittills omfattar bara en minoritet av världens landyta och världens folk. De finns alla inom Europa och Nordamerika (utom de på andra sidan havet liggande utskotten till äldre länder som Australien, Nya Zeeland och Sydafrika). Som kontrast kvarstår nästan hela de övriga kontinenterna, Sydamerika, Afrika och Asien, på en mycket lägre nivå av ekonomisk utveckling, vare sig denna nivå mäts med industriproduktionens absoluta storlek, med produktiviteten (per anställd) eller med produktionen per capita och levnadsstandarden. Dessa vidsträckta områden utgör de s. k. efterblivna eller underutvecklade länderna. Och om dem har en känd modern författare som skrivit om deras problem sagt: 'Att de s. k. efterblivna länderna i världen utgör två tredjedelar av den mänskliga rasen är i sig självt ett betydelsefullt faktum som aldrig får glömmas.' (R. Nurkse, *Problems of Capital Formation in Underdeveloped Countries*, Oxford 1953, s. 64.)

Dessa underutvecklade områden i världen har till största delen varit de traditionella koloniala eller halvkoloniala regionerna — leverantörer av jordbruksprodukter och råvaror åt de kapitalistiska stormakterna, vilka har exploaterat dessa områden som källor för billiga råvaror och livsmedel och som investeringsfält. Historiskt har detta varit huvudorsaken till deras underutveckling. Politiskt har den imperialistiska kontrollen och inflytandet tenderat att stödja och bevara föråldrade sociala och politiska former (t. ex. feodala inslag). Ekonomiskt har de utländska investeringarna tenderat att gå till gruvdrift, plantager och råvaruproduktion eller att utveckla exportindustrier som ett slags 'enklav' till imperiets metropoler, lösryckta från den övriga koloniala ekonomin och som både söker sina marknader utomlands och sänder sina profiler utomlands.

Den kände polske ekonomen professor Oskar Lange har beskrivit saken både övertygande och klart så här. Efter att ha ställt frågan 'vad var det som gjorde att den kapitalistiska utvecklingsvägen inte kunde användas för att lösa de underutvecklade ländernas problem och som fick dessa länder att slå in på andra vägar för ekonomisk utveckling?', besvarar han frågan på följande sätt:

'Monopolkapitalismen och imperialismen gjorde det omöjligt för de underutvecklade länderna att följa den traditionella vägen för kapitalistisk utveckling. Detta av många skäl ... Det viktigaste är detta: med utvecklingen av stora kapitalistiska monopol i de ledande kapitalistiska länderna förlorar kapitalisterna i dessa länder intresset av att investera i utveckling av de mindre utvecklade länderna, ty sådana investeringar hotar att skapa konkurrens med deras etablerade monopolställningar. Följaktligen fick kapitalinvesteringarna i underutvecklade länder från de högt utvecklade en speciell karaktär. De gick huvudsakligen till att exploatera naturrikedomar som kunde användas som råvaror av industrierna i de utvecklade länderna, och till att utveckla livsmedelsproduktionen i de underutvecklade länderna för att föda de utvecklade kapitalistiska ländernas befolkning ... Konsekvensen blev att de underutvecklade ländernas ekonomier blev ensidiga råvaru- och livsmedelsexporterande ekonomier. De profiler som det utländska kapitalet gjorde i dessa länder användes inte till investeringar i dessa länder utan exporterades tillbaka till de länder varifrån kapitalet kom ... Dessa profiler användes inte till industriinvesteringar i någon större skala, vilka vi av erfarenhet vet är den verkligt dynamiska faktorn i modern ekonomisk utveckling. Detta är den avgörande orsaken till att de underutvecklade länderna inte var i stånd att slå in på den klassiska kapitalistiska vägen för ekonomisk utveckling.' (*Economic Development, Planning and International Cooperation*, tre föreläsningar vid Egyptens centralbank, Kairo 1961.)

Efter andra världskriget har många av dessa länder skakat av sig sin forna koloniala status, helt eller delvis, och (där de inte blivit satelliter till USA) fört en självständig politisk och ekonomisk politik. Ändå står de fortfarande inför underutvecklingens problem och har svårt att ens med hjälp av vissa statliga ingripanden och statliga investeringar uppnå lika hög tillväxttakt som avancerade kapitalistiska länder. Dessa problem med deras fortsatta underutveckling har stått i centrum för

diskussionen om ekonomisk utveckling under de sista tio åren.

Denna fortsatta underutveckling har delvis berott på arvet efter imperialisternas välde, t. ex. kvardröjande feodala inslag och vanor. Men också delvis på att det, med en eländigt låg levnadsstandard, inte finns mer än en liten och begränsad hemmamarknad som kan uppmuntra enskilda kapitalister att investera i industri. Dessutom, i avsaknad av en omfattande utvecklingsplan och aktiva statliga initiativ för att genomföra en sådan, är investeringar i industri förenade med alltför stor osäkerhet för att vara attraktiva för den kapitalistiska företagaren. Och det privata kapitalet finner det mer lönsamt att gå till handel (särskilt export eller handel med importerade lyxvaror), till jordköp och spekulation, eller till lyxbyggen. (Se t. ex. hänvisningen till de sydamerikanska erfarenheterna och tendensen där att det privata sparandet går till att bygga lyxresidens, i FN-publikationen *Processes and Problems of Industrialisation in Underdeveloped Countries*, s. 34.)

Resultatet av denna ekonomiska underutveckling i de koloniala eller tidigare koloniala områdena av världen är en stor och ökande klyfta i världsskala - en klyfta i fråga om produktionskapacitet och utrustning, i tillväxttakt och levnadsstandard. Professor Nurkse, som vi redan citerat, ger följande tabell för att illustrera situationen som den var 1949 (Nurkse, a.a. s. 63):

	Procent av världens inkomster	Procent av världens befolkning	Årsinkomst per capita (i USA-dollar med 1949 års köpkraft)
Höginkomstländer	67	18	915
Medelinkomstländer	18	15	310
Låginkomstländer	15	67	54

Av dessa tre grupper av länder omfattade den översta gruppen USA, Kanada, Västeuropa, Australien och Nya Zeeland, medan den lägsta omfattade större delen av Asien, Afrika, Sydösteuropa och Latinamerika.

Följande tabell visar den relativa per capita-inkomsten i världens olika huvudområden för ett senare år (1957). (Dessa siffror är grundade på beräkningar av M. Usui och E. E. Hagen, *World Income 1957*, M. I. T. Centre for International Studies, Cambridge, Mass., november 1959, vilka omräknats till indexform med den genomsnittliga per capita-inkomsten i världen = 100.)

	Relativ per capita-inkomst 1957
USA	620
Västeuropa	193
Latinamerika	75
Mellersta östern	45
Afrika	29
Asien	29
(Genomsnitt i hela världen)	100)

Detta visar att *per capita*-inkomsten i USA är mer än 20 gånger så stor och i Västeuropa mellan 6 och 7 gånger så stor som den är i Afrika och Asien. För att återvända till ett tidigare år (1949), sammanfattar de båda författarna till en känd lärobok om utvecklingsproblem situationen på följande sätt: 'Av de två miljarderna människor i länder för vilka beräkningar av nationalinkomsten fanns tillgängliga för 1949, hade mer än två tredjedelar *per capita*-inkomster på mindre än 55 dollar. Den stora majoriteten av världens befolkning befinner sig i ständig kamp mot fattigdomen.' (Meier, Baldwin, *Economic Development: Theory, History, Policy*, New York 1957, s. 10.)

Dessutom tenderar nationalinkomstens tillväxttakt i de fattiga länderna att vara föga större än hälften av vad den är i de rikare länderna, eller mindre. Och i många av de förra håller den nätt

och jämnt jämna steg med befolkningsökningen. Följaktligen tenderar skillnaden mellan de avancerade industriländerna och de underutvecklade att öka. Alla tecken tyder på att denna ojämlikhet i världsskala faktiskt har ökat under vårt århundrade.

Ett annat sätt att betrakta ojämlikheten är att ta produktivkrafternas fördelning. Av jordbrukstraktorerna i världen fanns i mitten på 1950-talet 68 procent i Nordamerika och 23 procent i Europa, medan det i hela Afrika fanns bara 2 procent, i Latinamerika 3 procent och i Turkiet och Levanten och Fjärran östern tillsammans bara 1 procent. På liknande sätt gick av världens konsumtion av kvävehaltiga gödningsmedel bara 4 procent till Latinamerika, till Turkiet och Levanten 3 procent och till Afrika 1 procent. Av installerad kapacitet att producera elkraft fanns över två tredjedelar i de ledande industriländerna i Nordamerika och Västeuropa, och mindre än 9 procent i de underutvecklade länderna. Av den totala elkraftsproduktionen (i kilowattimmar) producerades mindre än 7 procent i underutvecklade länder. (Meier och Baldwin, a.a., s. 280. FN, *Processes and Problems of Industrialisation in Underdeveloped Countries*, New York 1955, s. 12, tabell 1.)

Beträffande utrikeshandeln är en karakteristisk svaghet hos många underutvecklade länder att deras export är starkt beroende av en eller två produkter. Detta är i själva verket ett av de viktigaste uttrycken för den ensidiga utvecklingen av dessa ekonomier och det förstärker också i sin tur och förevigar denna ensidighet. Sålunda svarar koppar för hälften av Chiles export, gummi för nästan hälften av Malayas (och gummi och tenn tillsammans för två tredjedelar), bomull, jute och te för 47 procent av Indiens export, kaffe för 45 procent av Brasiliens, te för 45 procent av Ceylons, socker för 44 procent av Filippinernas och bomull för 70 procent av Egyptens. Detta innebär att de är mycket sårbara för svängningar på marknaden för deras huvudprodukt. Och det kan också utgöra ett viktigt hinder för varje försök att skaffa medel till industriell utveckling (t. ex. genom att importera maskiner) genom att öka exporten, eftersom varje avsevärd ökning av den utländska efterfrågan på dessa exportvaror kanske bara är möjlig om exportpriserna sänks avsevärt - prissänkningar som kan stjälpa försöket att skaffa mer utländsk valuta att finansiera ytterligare import med.

Vad prisförändringar på råvaror kan innebära för sådana länder visas av följande beräkning. Det har uppskattats i en rapport från FN:s ekonomiska kommission för Asien och Fjärran Östern att en förändring med bara 5 procent i de genomsnittliga exportpriserna grovt räknat skulle motsvara det årliga sammanlagda inflödet av privat och offentligt kapital och regeringslån till underutvecklade länder. Men mellan 1948 och 1956 uppgick de årliga fluktuationerna för en lång rad av dessa varor till i genomsnitt över 10 procent. Och priset under 1957-58 tillsammans med de ökade kostnaderna för de industrivaror de importerade, beräknas ha kostat de underutvecklade länderna omkring 1 1/2 miljard dollar på 12 månader. Trenden för råvarupriserna har under de senaste åren varit nedåtgående, och de ligger idag på en nivå som är ungefär 20-25 procent lägre än i början på 1950-talet.

Förutom bottenlös fattigdom är ett ganska vanligt kännetecken för underutvecklade länder (åtminstone i Asien och i många latinamerikanska länder) förekomsten av både en stor befolkningstäthet i förhållande till den odlade arealen och ett stort överskott av arbetslös eller undersysselsatt arbetskraft (som bara har säsongarbete, t. ex. vid skördetiden eller bara arbetar några få timmar per dag eller några få dagar per vecka). I städerna finns på samma sätt en mängd arbetslösa eller bara periodvis sysselsatta, som består av jordlösa personer eller medlemmar av bondefamiljer som av skuldsatthet eller svält tvingats emigrera till städerna för att söka arbete. I Indien t. ex. har man beräknat att arbetslösheten och undersysselsättningen i städerna uppgår till mer än en femtedel av arbetarna, och i de fyra största städerna uppgår den till nästan 40 procent. (B. Higgins, *Economic Development*, s. 44.) Jordbruket karakteriseras av mycket små familje-

jordbruk (förutom några få stora egendomar, som t. ex. teplantager i Indien, gummiplantager i Malaya och kaffeplantager i Brasilien). För det mesta är dessa jordbruk för små för att försörja dem som lever på dem - jordbruk som drivs med primitiva redskap och med otillräckliga möjligheter till bevattning och gödsling, så att avkastningen per hektar, trots den stora arbetsinsatsen, är mycket låg. Primitivt växlingsbruk och otillräcklig gödsling kan t. o. m. leda till att jorden sugts ut och avkastningen försämras. Låg produktivitet ger liten marginal för förbättringar eller reserver mot dåliga skördar. Och den resulterande undernäringen innebär att sjukdomar är vanligare och arbetseffektiviteten och initiativförmågan är lägre. Detta är en av de många 'onda cirklar' i vilken fattigdom och underutveckling i de underutvecklade länderna snärjs in.

Majoriteten av dessa mycket små jordbruk representerar det man kallar 'existensminimum-ekonomi' (knappt existensminimum är kanske ett mer passande uttryck). Förutom under tvånget att betala jordräntor och skatter, producerar de inget överskott för marknaden. Därför tenderar utbudet av jordbruksprodukter till städerna och industrin att vara begränsat. Och om åtgärder vidtas för att förbättra produktiviteten i jordbruket, kanske detta inte ökar utbudet av jordbruksprodukter på marknaden - den extra produktiviteten kanske absorberas antingen av större konsumtion i byn eller av ett tillskott till reservarmén av undersysselsatt arbetskraft. Detta tenderar att utgöra en avgörande 'flaskhals' som begränsar industrins tillväxt. Även om industrins tillväxt successivt påskyndas (t. ex. under en statlig utvecklingsplan) och sysselsättningen ökar i städerna, kanske den resulterande överflyttningen av arbetskraft från det överbefolkade jordbruket till industrin inte motsvaras av en parallell ström av jordbruksprodukter från byarna till städerna. Följaktligen kan en ökning av sysselsättningen i industrin och med den av efterfrågan i städerna ställas inför ett oelastiskt utbud av jordbruksprodukter. Och alltså ställs planerna inför valet mellan en brant höjning av livsmedelspriserna eller import av livsmedel från utlandet. Under sådana omständigheter kan en förändring av jordbrukets sociala och ekonomiska organisation visa sig vara en nödvändig förutsättning för industriell utveckling.

Idag börjar det bli allmänt erkänt att utan ekonomiska planeringsåtgärder kan man inte uppnå industriell utveckling och en snabbare tillväxttakt i de underutvecklade länderna. Men i kapitalistisk ekonomi, där initiativet till investeringar och utveckling ligger hos enskilda personer och företag, som är inriktade på marknader och profitmarginaler, kan blotta existensen av en plan på papperet betyda påfallande litet. Utvecklingen kommer fortfarande att vara utsatta för de slags begränsningar och hinder vi nämnt, och utan medel att fullfölja dem, kan de planerade målen förbli fromma förhoppningar som inte förverkligas. Staten kan påverka situationen på olika sätt, genom penningpolitik, skattepolitik och vissa regleringsåtgärder. Men dessa instrument är väsentligen indirekta, och under de förhållanden som råder i de flesta underutvecklade länder dessutom svaga och bräckliga instrument. För att skapa en hävstång och en stöt i riktning mot utveckling är en stor mängd statliga investeringar nödvändiga, och samtidigt en avsevärd offentlig sektor med nationaliserad industri och offentliga tjänster. Vinsterna i denna offentliga sektor kan ge finansieringsmöjligheter till ytterligare investeringar. Sådana investeringar kan sättas in på nyckelpunkter i ekonomin, där deras inflytande för att avskaffa hinder och flaskhalsar är störst, och på det sättet kan den utveckling som dragits igång vidmakthållas.

Men historien står inte still, och en sådan möjlighet ställer mycket snart sådana länder inför ett avgörande problem. Det ofrånkomliga val som de underutvecklade länderna i allt högre grad ställs inför idag är om de medvetet skall välja en utvecklingspolitik av socialistiskt slag eller inte. Skall de följa den traditionella kapitalistiska vägen som, om en återgång till stagnation skall undvikas, kommer att betyda att man förlitar sig på utländskt kapital och att utvecklingen underordnas monopolkapitalets särintressen, eller slå in på en socialistisk väg och medvetet planera utvecklingen i landets allsidiga utvecklings och hela folkets intresse?

3. Utvecklingen i Sovjetunionen

Redan tidigt på 1920-talet, så snart återuppbyggnaden efter inbördeskriget och interventionskrigets härjningar hade fullbordats, hade den sovjetiska regeringen antagit en industrialiseringspolitik som den enda vägen att befria Sovjetunionen från fattigdom och underutveckling, och som den nödvändiga grundvalen för övergången till socialism. En viss utveckling av industrin hade skett mot slutet av 1800-talet och under åren före första världskriget - textilindustri nordväst om Moskva, viss kol- och järnindustri (i stor utsträckning för att möta efterfrågan till järnvägsbyggandet) och litet verkstadsindustri i södra Ukraina (även i S:t Petersburg, den dåvarande huvudstaden), en del gruvor i Sibirien och oljefält i Baku och på andra sidan Kaukasus. Ett intensivt järnvägsbyggande hade ägt rum kring sekelskiftet, däribland den transsibiriska järnvägen. Vi har sett att från 1880 och framåt nådde industriproduktionens tillväxttakt upp till samma nivå som i Sverige (och uppgick t. o. m. till 8 procent en kort tid under högkonjunkturåren på 1890-talet).

Mycket av denna industriella utveckling finansierades av utländskt kapital, och skedde under utländsk ledning och med hjälp av utländska tekniker. Omkring hälften av kapitalet i kolområdet i Donetsbäckenet var 1914 utländskt och mer än fyra femtedelar i järnmalmsgruvorna, metallurgin och oljeindustrin.

Men trots denna utveckling före kriget uppgick det totala antalet anställda arbetare i fabriksindustri vid tiden för första världskriget bara till mellan 2 och 3 miljoner - en siffra som stiger till mellan 4 och 5 miljoner om vi lägger till gruvarbetare och järnvägsarbetare. Många av de löntagare som var anställda i fabriker, och särskilt gruvarbetarna i södra Ryssland, bevarade sin anknytning till byn och återvände dit för att hjälpa sina familjer under skördarbetet.

Hantverksarbetarna var dubbelt så många som fabriksarbetarna, och gott och väl fyra femtedelar av befolkningen försörjde sig på jordbruk. Industrin representerade sålunda fortfarande bara små 'öar' i en övervägande underutvecklad jordbruksekonomi. Bortsett från några stora jordegodomar bestod jordbruket av småjordbruk som hade otillräcklig utrustning, odlades med primitiva metoder och gav låg avkastning (lägre än i Italien, ungefär hälften av Frankrikes och inte mycket över Indiens nivå). Landsbygden var också överbefolkad - ett befolkningstryck på den odlade arealen - och överbefolkningen uppskattas av en sovjetisk ekonom till mellan 8 och 9 miljoner i slutet på 1920-talet. Men det var jordbruket tillsammans med gruvorna, oljan och skogen som svarade för merparten av exporten. Ryssland var på den tiden en av de ledande spannmålsexportörerna i världen och importen bestod av industrivaror och råvaror till industrin. I avgörande hänseenden hade Ryssland alltså ett underutvecklat lands kännetecken, så som vi beskrev dem i föregående kapitel.

Men fastän industrialiseringsprincipen antogs av den sovjetiska regeringen relativt tidigt på tjugotalet, tog det några år innan den detaljerade politiken för dennas genomförande hamrades ut och beslutades, och sedan slutligen tog form i den första femårsplanen 1928. Detta avgörande politiska beslut nåddes inte heller utan flera års intensiv diskussion och debatt under mitten och slutet av tjugotalet.

I dessa diskussioner förekom två grundläggande och beslätade frågor. Varifrån skulle investeringsfonderna hämtas till att bygga ut industrin och rekonstruera den på en högre teknisk nivå, och därigenom öka arbetsproduktiviteten? En sådan ökning av det samhälleliga arbetets produktivitet var uppenbarligen en nödvändig förutsättning för att höja levnadsstandarden - att få mer konsumtionsvaror per person. Men att öka den krävde att man byggde nya industribyggnader

(eller byggde om de gamla) och utrustade dem med nya och moderna maskiner. För att göra detta behövdes metaller, och om inte maskinerna i fråga anskaffades utomlands (och möjligheterna till detta var mycket begränsade av både ekonomiska och politiska orsaker), krävde detta en mycket snabb ökning av antalet järn- och stålverk och att man byggde upp en komplicerad mekanisk industri. Att importera maskiner, om så bara några få år, för att underlätta det första expansionsstadiet, innebar att man måste finna metoder att öka exporten av spannmål (den ledande exportvaran) för att skaffa utländsk valuta att betala ytterligare import med (eftersom utländska lån av tillräcklig storlek inte var att räkna med). Hur skulle man kunna göra detta utan att vare sig undandraga den egna befolkningen livsmedel och sänka deras redan låga levnadsstandard, eller på något sätt pressa bönderna till att producera mer och placera denna extraproduktion på marknaden? Om industrin och sysselsättningen inom industrin skulle expandera, skulle det i själva verket under alla förhållanden behövas *mer* livsmedel (och även råvaror som bomull t. ex.) för att försörja den allt större befolkningen i städerna.

Det var på den punkten som den andra avgörande frågan kom upp i diskussionen: nämligen förhållandet mellan Sovjetstaten (och den socialistiska industrin) och bönderna. Lenins princip under hela revolutionen, inbördeskriget och återuppbyggnadsperioden efter kriget hade varit en fast allians mellan arbetarklassen och bönderna (d. v. s. de fattiga bönderna och de medelstora bönderna som utgjorde den överväldigande majoriteten). Skulle inte denna allians spricka om alltför stor politisk och ekonomisk press riktades mot bönderna att av sitt arbete och sin egen beskurna konsumtion tillhandahålla medlen till industriell expansion (vilket vissa förespråkade på den tiden)? I ett avgörande hänseende var situationen särskilt allvarlig. Det spannmålsöverskott som kunde säljas på marknaden var faktiskt mindre än det hade varit före revolutionen — bara hälften så stort. Detta berodde på att jordreformen 1917 hade fördelat godsägarnas och storböndernas (*kulakernas*) jord bland de fattiga bönderna, och ökad jämlikhet i byn hade gjort att bönderna konsumerade mer av det de odlade. Om de rikare, kulakerna, skulle uppmuntras att köpa eller arrendera jord och anställa arbetare för att producera ett överskott till marknaden, skulle det betyda att man uppmuntrade kapitalismens pånyttfödelse på landsbygden — en klass av rika, 'framåtsträvande' bönder som ackumulerade kapital och slog sig på handel och penningutlåning, som blivande kapitalister ur böndernas led gjort i hela världen.

Förutsatt att man kunde finna någon utväg ur denna återvändsgränd, ställdes industrialiseringspolitiken emellertid inför ett annat problem. Vi har sett att det traditionella utvecklingsmönstret för kapitalistiska länder tidigare var att först av allt utveckla konsumtionsvaruindustrin, t. ex. textil, kläder och livsmedel, för att först på ett ganska sent stadium slå över till en snabbare utbyggnad av kapitalvaruindustrier. Detta har man kallat politiken 'textilindustrin först'. I avsaknad av utvecklad tung industri (bränslen, metaller och maskiner) förlitade sig de flesta länderna under de första stadierna till import av maskiner från utlandet för att utrusta sina nya industrier, liksom de också importerade järn och stål till sitt järnvägsbyggande. Var detta det riktiga mönstret att efterlikna för den socialistiska industrialiseringen? Eller fanns det någon alternativ väg?

Om bönderna kunde lockas i stället för att tvingas till att sälja ett större överskott av råvaror och livsmedel på marknaden, kunde det traditionella mönstret tyckas vara det rätta. Ty eftersom det enda sättet att fresta en bonde att sälja mer spannmål eller bomull var att erbjuda honom mer industrivaror i utbyte, var det nödvändigt att i första hand bygga ut den lätta konsumtionsvaruindustrin. Det fanns en inflytelserik riktning (den s. k. högertendensen) som förespråkade denna linje. Den gick ut på en försiktig och relativt långsam utveckling, under vilken en noggrann balans måste bevaras mellan jordbruk och industri, och produktionen av mer konsumtionsvaror å ena sidan skulle hålla jämna steg med en påskyndad ström av jordbruksprodukter från by till stad.

Den lösning som slutligen antogs är nu så välkänd att den blivit allmänt bekant som den sovjetiska vägen till industrialisering. Den innebar för det första att man kombinerade en snabb industrialiseringstakt med en kampanj för att kollektivisera jordbruket — för att slå samman enskilda jordbruk till stora kooperativ- eller kollektivjordbruk. Därigenom löste man två problem. Det enskilda jordbruket, med dess primitiva metoder och låga avkastning och med det ständiga hotet att kapitalismen skulle pånyttfödas via skapandet av ett övre kulakskikt, ersattes av en kollektiv eller socialistisk form av jordbruk. Samtidigt lades grunden för mekanisering och en ökning av det marknadsförda överskottet. I stället för att gå långsamt och försiktigt, planerades den industriella utvecklingen ske i ambitiöst snabb takt. Utvecklingstakten fick inte tillåtas att mattas av. Tvärtom skulle den skapas och upprätthållas genom en kampanj i vilken de ledande på alla nivåer inom industrin och samtliga partimedlemmar mobiliserades. Dessutom förkastades det traditionella utvecklingsmönstret och i stället för att den lätta industrin gick före, prioriterades uppbyggandet av tung industri — elektrifiering, järn, stål och maskiner. Orsaken till denna nya ordningsföljd var, som vi senare skall se, att genom att produktionskapaciteten ökades i metallindustrin, elkraftsproduktion och mekanisk industri, ökades också möjligheterna till framtida expansion i alla grenar av ekonomin.

En uppfattning om den expansion som åstadkoms under det första avgörande industrialiserings-skedet före kriget kan man få av följande tillväxttakter för vissa nyckelprodukter (som alla kan mätas i volymsenheter). Under decenniet från 1928 till slutet av 1937, som omfattar de två första femårsplanerna, ökade produktionen av elkraft med mellan 7 och 8 gånger, produktionen av järn och stål med 4 gånger, av kol med 3,5 gånger, av olja med något mindre än 3 gånger och av cement med 3 gånger. Uppbyggandet av en komplett mekanisk industri, som kunde tillverka en mångfald nya maskiner, var också ett framstående resultat av denna period: dess tillväxttakt (som inte kan mätas i volymsenheter på grund av det stora antalet olika produkter) var mycket större än för de grundläggande produkter vi nämnt. Andra helt nya industrier, t. ex. motorer, flygplan och vissa icke-järnmetaller, som t. ex. aluminium, startades för första gången under detta heroiska årtionde av stora uppoffringar och bemödanden. Samtidigt expanderade konsumtionsvaru-industrier som textil- och konfektionsindustri i en avsevärt lägre takt än kapitalvaruindustrin i en takt som var betydligt lägre än hälften av den senare.

	1928	1940	1950	1962
Stål (milj. ton)	4,3	18,3	27,3	76,3
Kol (milj. ton)	35,5	166	261	517
Olja (milj. ton)	11,6	31	37,9	186
Elektrisk ström (miljard. kWh)	5,0	48,3	91,2	369
Gödselmedel (milj. ton)	0,13	3,2	5,5	17,3
Motorfordon (tusental)	0,84	145	363	578
Traktorer (tusental)	1,3	31,6	108	287
Cement (milj. ton)	1,8	5,7	10,2	57,3
Skodon av läder (milj. par)	58	211	203	456
Bomullstyg (milj. m ²)	2678	3954	3899	4900
Ylletyg (milj. m ²)	86	119	155	469
Linnetyg (milj. m ²)	174	285	282	485
Sidentyg (milj. m ²)	9,6	77,3	129,7	787
Spannmål (milj. ton)	73,3	95,5	81,2	147

Trots härjningarna av krig och invasion, som förde Sovjets ekonomi minst åtta år bakåt i tiden och utkrävde en oerhörd tribut i människoliv och lidande, är produktionskapaciteten för standard-

produkter som kol, olja, elkraft och stål idag mellan 10 och 20 gånger högre än nivån för ca 30 år sedan, vid tiden för den första femårsplanens början. Eftersom vi, för att få en sann bild av tillväxttakten, måste utesluta större delen av krigsdecenniet (fyrtioalet), måste detta betraktas som resultatet av två och ett halvt decennium av uppbyggande under fredstid. (Detta tar, som vi har sett, vissa amerikanska kommentatorer, t. ex. Rostow, inte hänsyn till då de beräknar den genomsnittliga ökningen mellan basåret och slutåret över hela 30- till 35-årsperioden.) Vi har sagt att industriproduktionen, sedan återuppbyggnaden efter kriget avslutats, har ökat med i genomsnitt 10 procent per år: en expansion som lagt grunden för det nuvarande långsiktiga målet (i tjugofemårsplanen) att gå om 'det starkaste och rikaste landet, USA, i produktion per invånare'. Under tiden har konsumtionsnivån under femtioalets lopp höjts avsevärt, som resultat av framgångarna under förkrigsdecenniet i de grundläggande industrigrenarna.

Och fastän kapitalvarusektorns tillväxttakt har bibehållits på högre nivå än konsumtionsvarusektorns, har skillnaden mellan de två sektorernas tillväxttakter minskat kraftigt. Efter 1953 har jordbrukets tidigare eftersläpning upphört.¹ Mellan det året och 1960 ökade jordbruksproduktionen med omkring 60 procent.

Tabellenovan ger en sammanfattande jämförelse mellan 1928 och vår egen tid (d. v. s. 1962, som är det senaste hela året då detta skrivs). För jämförelse är siffror för förkrigsåret 1940 och för 1950 också medtagna.

¹ På grund av allvarliga misstag i politiken beträffande prisincentiv för bönderna, stod vissa grenar av boskapsskötseln, särskilt i fråga om nötkreatur, på mycket låg nivå i början av femtioalet. Den faktiska spannmålstillgången befanns vara mycket lägre än vad de tidigare officiella siffrorna uppgav (vilka drevs i höjden genom en uppskattningsmetod som inte tog hänsyn till skördeföruster). Senare lämnades reviderade siffror som grundades på bärgad skörd.

4. Några investeringsproblem

Efter andra världskriget, och i synnerhet under de sista tio åren, har det diskuterats en hel del på olika håll om tillväxt och utveckling med särskild hänsyn till underutvecklade länders problem. Det har gällt FN-rapporter om speciella problem eller regioner, diskussioner om utvecklingsplaner i länder som Indien och teoretiska debatter mellan nationalekonomer om konkurrerande 'tillväxtmodeller' eller konkurrerande principer för investeringspolitik. Det har också kommit en flod av läroböcker i ämnet under de senaste åren, i synnerhet från USA.

Genomgående har i dessa diskussioner, även de mest teoretiska, förekommit högst praktiska frågor som de vi redan nämnt. För det första frågan om utvecklingen skall överlämnas åt privatkapitalistiska initiativ, på det traditionella sättet, kanske med hjälp av utländska lån och tekniskt bistånd till underutvecklade länder i internationella organs regi (ofta *de facto* USA-dominerade) som t. ex. Världsbanken, eller om planering i någon utsträckning av staten och av regeringsorgan är nödvändig. Jag tror man kan säga att majoriteten av de ekonomer som deltagit i diskussionen har den senare uppfattningen. Men det finns en inflytelserik minoritet (särskilt i USA, och i mindre omfattning bland 'västutbildade' ekonomer i underutvecklade länder) som är fientlig mot varje intrång i en 'fri marknadsekonomi' och mot varje större utökning av de statliga utgifternas och investeringarnas omfattning. Detta, säger de, kommer att avskräcka från privata initiativ, skrämja bort utländskt kapital, och leda till en 'oekonomisk' politik och till slöseri — för att inte tala om att det ger stöd åt 'farliga tankar' om ekonomisk planering. (En känd amerikansk ekonom förespråkade nyligen att det utländska ekonomiska biståndet till Indien skulle upphöra därför att det användes till att införa planering.)

Utöver den mer allmänna frågan om planering kontra fri marknad, statliga kontra privata investeringar, har vi frågan om vilken allmän linje utvecklingen, planerad eller oplanerad, skall följa. Skall den följa det vi ovan kallat den traditionella politiken i kapitalistiska länder och gå försiktigt fram och först investera i jordbruket och industrier som bearbetar jordbruksprodukter, sedan i lätt konsumtionsvaruindustri som redan har en tillgänglig marknad, och först långt senare i högt mekaniserad teknik och i tung industri? Eller skall den i stället följa det man kallar den sovjetiska vägen och ordningsföljden för utveckling?

I den här frågan om utvecklingsmönstret finns ett antal skilda men sinsemellan förbundna problem: den relativa vikt som skall ges utrikeshandel och mobilisering av inre resurser, särskilt arbetskraftsoverskott; den ordningsföljd i vilken olika industrier eller sektorer skall prioriteras — deras relativa tillväxttakter i olika perioder; och valet av teknik, eller produktionsmetoder, i ekonomin som helhet och i enskilda industrier. Detta är frågor som det är svårt att reda ut utan att ge sig in på teoretiska resonemang (och därvid göra vissa teoretiska förenklingar för att göra det möjligt att koncentrera sig på väsentligheter). Men först är det kanske bäst att granska ett eller två viktiga begrepp som allmänt använts i den teoretiska diskussionen, och att undanröja några missuppfattningar som varit ganska vanliga.

Det första och mest kända är begreppet investeringskvot, som vanligen uttrycks som kvoten mellan de löpande investeringarna och den totala inkomsten eller produktionen: d. v. s. den andel av resurserna som används till att utöka det existerande beståndet av kapitalutrustning, anläggningar och byggnader, och av arbetande kapital (varulager inklusive halvfärdiga produkter). I den form den nyss uttryckts i, avser kvoten *netto*investeringar (eller nyinvesteringar) och motsvarar kapitalvaruindustrins produktion (plus utökningar av det arbetande kapitalet) *utöver* det som går till att ersätta utsliten utrustning eller minskade varulager. Investeringarna måste därför jämföras med *nettonational*inkomsten eller *nettonational*produkten: d. v. s. den

totala produktionen (eller inkomsten) efter avdrag för avskrivningar på kapitalet och för den minskning av det arbetande kapitalet som skett under året i fråga. Ibland uttrycks båda storheterna *brutto* i stället för *netto*: d. v. s. investeringarna inkluderar hela produktionen av kapitalvaror, vare sig de är avsedda för ersättning eller underhåll eller till utökning av det existerande kapitalbeståndet, och jämförs med den totala produktionen eller inkomsten *utan* avdrag för löpande avskrivningar.

För att belysa skillnaden mellan de två kan man påpeka att den absoluta storleken av nettoinvesteringarna i USA är ungefär hälften så stor som bruttoinvesteringarnas. I SSSR är de ungefär två tredjedelar. Bruttoinvesteringarna tenderar uppenbarligen att vara relativt större än nettoinvesteringarna (allt annat antas oförändrat), ju större det existerande kapitalbeståndet är, eftersom storleken av den totala ersättningen och underhållet beror av det existerande beståndets storlek.

Denna investeringskvot, både netto och brutto, varierar avsevärt från fall till fall, och denna variation är en av orsakerna till skillnader i tillväxttakt. I England beräknas vanligen nettoinvesteringskvoten på senare år ha varit mellan 8 och 10 procent, vilket anses vara ganska lågt jämfört med andra länder i Väst- och Nordeuropa. I Indien har den varit omkring 7 procent och i Sovjetunionen så hög som 27 procent (för 1959). En svårighet när det gäller att ge en preciserad definition av nettoinvesteringar till skillnad från bruttoinvesteringar är att, när gamla anläggningar eller gammal kapitalutrustning ersätts med nya, moderna och förbättrade, ökas nästan säkert produktionseffektiviteten. Hur skall man mäta i vilken grad förändringen representerar bara ersättning av gammal med ny utrustning eller ytterligare nyinvesteringar i utökade produktivkrafter?

För det andra är det begreppet kapitalkoefficient eller kapitalkvot (eller ibland kallat kvoten mellan investeringar och produktion). Det uttrycker helt enkelt förhållandet mellan värdet av det kapital som används¹ i en viss produktionsgren och värdet av produktionen mätt över en viss period (vanligen ett år). Kvoten varierar från industrigren till industrigren, och ändrar sig också över tiden, t. ex. som resultat av tekniska förändringar och dessa tekniska förändringars exakta karaktär.² Som en kvot för ett land som helhet representerar den ett aggregat av ett stort antal olika kvoter för enskilda industrier. Och man måste alltid komma ihåg att denna aggregerade kvot kan vara hög eller låg beroende på vilka industrigrenar som har övervikt i landet i fråga. Kvoten kan påverkas av den intensitet med vilken kapitalutrustningen används. Om en del av den står oanvänd eller bara används då och då (om det finns överkapacitet, med andra ord), tenderar den att vara hög. Om utrustningen tvärtom används dygnet runt i skiftarbete, tenderar den att vara låg. Av denna orsak kan den variera mellan olika år med uppsving eller nedgång, och det skulle vara oklokt att betrakta den som något som inte ändrar sig eller kan ändras. Professor Oskar Lange har t. ex. påpekat att den tenderar att vara mycket lägre i socialistiska länder än i kapitalistiska, därför att planhushållningsekonomier kan eliminera överkapacitet och upprätthålla en mer konstant

¹ Ibland finner man detta i betydelsen kvoten mellan *fast* kapital (enbart) och produktion, där det arbetande (eller cirkulerande) kapitalet utesluts. I senare sovjetiska skrifter används t. ex. ofta termen produktionens *fondoemkost* i den betydelsen (d. v. s. som kvoten mellan s. k. grundfonder och produktion). Analogt avser termen arbetskraftens *fondovooruzhennost* vanligen kvoten mellan 'grundfonder' och arbetskraft. Det arbetande kapitalet kan ligga mellan en femtedel och en tredjedel av de totala (netto-) investeringarna. Och om det inräknas kan kapitalkvoten höjas med mellan en fjärdedel och hälften.

² Dess samband med kvoten mellan kapital och arbete (i stort, men inte riktigt, detsamma som Marx' 'kapitalets organiska sammansättning) är att kapitalkvoten = kvoten mellan kapital och arbete dividerad med arbetsproduktiviteten. Om alltså en förändring inträffar i riktning mot mer mekaniserad produktion, tenderar kvoten mellan kapital och arbete att höjas. Låt oss antaga att den fördubblas. Om då arbetsproduktiviteten också fördubblas till följd av den nya produktionsmetoden, förblir kapitalkvoten oförändrad. Men om arbetsproduktiviteten mindre än fördubblas, kommer kapitalkvoten att höjas.

produktion vid nästan fullt kapacitetsutnyttjande. (Lange, *Introduction to Econometrics*, Warszawa och London, 1959, s. 288.) Hans beräkning för Polen 1950-55 är så låg som 1.

För avancerade kapitalistiska länder som de i Västeuropa och Amerika, beräknas denna kvot vanligen till mellan 3 eller 4. Detta innebär att 3 till 4 kronor produktivt kapital krävs för att producera för 1 krona per år, eller att investering av ytterligare 100 kronor i genomsnitt kommer att öka produktionen eller nationalinkomsten per år med mellan 25 kronor och 33:33 kronor. (Detta är under antagandet att ingen skillnad råder mellan det som kallas 'marginal'-(eller investeringskvoten) och 'genomsnitts'-kvoten.) För några länder i Asien under efterkrigsperioden har denna kvot beräknats till följande: Japan 4,7, Ceylon 2,6, Indien 2,3, Malaya 2,3. (*Programming Techniques for Economic Development*, FN:s ekonomiska kommission för Asien och Fjärran östern, Bangkok 1960, s. 11. Man tillägger här att 'ett bättre utnyttjande av redan existerande oanvänd kapacitet kan ha varit orsaken till de låga värden man fann för Ceylon, Indien och Malaya'.)

En ekvation som det ofta hänvisas till i moderna tillväxtteorier säger (vad som kallas 'en enkel matematisk truism') att ett lands *tillväxttakt är lika med dess investeringskvot dividerad med dess genomsnittliga kapitalkvot*. Låt oss alltså anta att nationalinkomsten i ett visst land är lika med 100 (som kan stå för miljoner eller miljarder pund, dollar, lire, rupier eller pesos), att dess nettoinvesteringskvot är en tiondel och att det årligen investerar ett belopp lika med 10. Om kapitalkvoten är 4, resulterar denna årliga investering med 10 i en årlig ökning av nationalinkomsten med $2\frac{1}{2}$: d. v. s. $10/100$ dividerat med $4/1 = 2\frac{1}{2}/100$ Om kapitalkvoten varit bara 2 skulle den resulterande tillväxttakten blivit 5 procent.

Så till några missuppfattningar. Det slags beräkning vi just gjort används ofta för att dra pessimistiska slutsatser om möjligheten för underutvecklade länder att genom egna ansträngningar snabbt höja sig ur sin underutveckling. Slutsatsen dras då, att de kan bryta underutvecklingens och fattigdomens 'onda cirkel' endast genom att dra till sig utländskt kapital och utländskt bistånd, och alltså acceptera de nödvändiga politiska förutsättningarna för detta (att inte avskräcka från privat företagsamhet genom skattepolitiska eller 'socialistiska' åtgärder etc.). Utveckling under dessa förhållanden presenteras som det enda alternativet till en diktaturregim som hänsynslöst sänker den redan låga levnadsstandarden genom drakoniska åtgärder. Det är underligt, när man tänker efter, hur ofta matematiska truismer har använts för att underbygga reaktionära slutsatser!

Argumenteringen går ungefär så här. Antag att befolkningen ökar med 2 procent per år, vilket inte är någon ovanlig takt för sådana länder (i Latinamerika är den 2,5 och i Mellersta Östern 2,3). Och antag att kapitalkvoten är lika med 3. Landet måste spara och investera 6 procent av nationalinkomsten bara för att hålla jämna steg med befolkningsökningen och förhindra att levnadsstandarden sjunker. För att upprätthålla en tillväxttakt på 5 procent, och alltså öka produktionen per person med så litet som 3 procent per år, krävs en årlig investering på 15 procent av nationalinkomsten — en mycket hög procentsats, och alltså en tung börda, för länder i Asien och Afrika vilkas produktion per person är mycket liten och vilka redan befinner sig så nära svältgränsen.

Det finns ett ganska uppenbart svar (eller åtminstone delsvaret) på detta: att det i de flesta underutvecklade länder finns stora inkomstskillnader, och alltså en avsevärd parasitär konsumtion av feodala och andra välbärgade element (en stor del av detta är importvaror) som skulle kunna minskas om lämpliga statliga åtgärder vidtogs. Professor Paul Baran har skrivit: 'Det främsta hindret för snabb ekonomisk tillväxt i de underutvecklade länderna är det sätt på vilket deras potentiella ekonomiska överskott används. Det absorberas av skilda slag av överflödskonsumtion

hos överklassen, av ökning av kassahållningen hemma och utomlands, av upprätthållandet av omfattande improduktiva byråkratier och t. o. m. ännu dyrare och inte mindre överflödiga krigsmakter.' (*Utvecklingens politiska ekonomi*, Tema 1970.) Dessutom finns ofta utnyttjade resurser och olika slag av slöseri. Och dessa resurser skulle kunna mobiliseras för investeringar av en regering som inte var alltför ömsint mot de existerande kapitalintressena. Men jag vill rikta uppmärksamheten på en annan och kanske mindre uppenbar fråga.

Det jag har kallat den 'pessimistiska ståndpunkten' tar det för givet att, för att åstadkomma en snabb utveckling, konsumtionen måste sänkas absolut för att investeringskvoten skall kunna höjas. Detta är ett rent statistiskt synsätt, och kommer från vanan att se saker vid en given tidpunkt, med en given total inkomst som skall fördelas i vissa proportioner mellan konsumtion och investeringar. Vad detta statiska synsätt förbiser är att utvecklingen är lika mycket (och på lång sikt mycket mer) beroende av vad som görs med *ökningen* av nationalprodukten, hur liten denna än är till en början, som av huruvida investeringskvoten (och alltså tillväxttakten) *från början* är stor eller liten. Med andra ord, det är *ökningens ökningstakt* — tillväxttaktens möjlighet att själv öka — som är avgörande. Det är *hur man använder* det investerbara överskott man har och hur man utnyttjar dess resultat som är avgörande, snarare än dess ursprungliga storlek år 1.

Att använda ökningen till att i snabb takt påskynda utvecklingen innebär visserligen att man tills vidare *inte* använder den till att öka konsumtionen. Men att *uppskjuta* konsumtionsökningen nu för att senare kunna öka den snabbare är något helt annat än att *minska* konsumtionen nu, vilket defaitisterna ser som den enda möjligheten. Ur planeringssynpunkt framstår detta, som vi skall se senare, väsentligen som en fråga om hur man skall fördela investeringarna mellan industrier som tillverkar kapitalvaror och industrier som tillverkar konsumtionsvaror.

Allt detta är anmärkningsvärt enkelt och självklart när det väl konstaterats. Ändå har man envist förbisett det tidigare. Och man har gjort det i så hög grad att man kan kalla det ett 'nytt' sätt att se på utvecklingsproblemen, och kräva en ganska radikal förändring av inställningen hos dem som vant sig vid det gamla sättet att tänka. I kontrast häremot är det gamla synsättet en del av den föråldrade uppfattningen att 'sparande' (som betraktas som en plågsam inskränkning av konsumtionen) alltid måste föregå och utgöra ett villkor för tillväxt. I stället måste man vänja sig vid att tänka på att den ökning som tillväxten ger, används på olika sätt, med varierande effekter för tillväxten i framtiden. Det nya synsättet (som jag tror fötts ur metoden att se på problemet ur planeringssynpunkt) erbjuder betydligt mer hoppningivande framtidsutsikter.

Om matematiken har utnyttjats för pessimism och defaitism tidigare, låt oss för en gångs skull använda den i optimismens tjänst genom att ställa problemet på följande sätt. Man kan säga att mer hoppningivande framtidsutsikter följer av det som kallats 'den förbluffande kraften hos fortsatt tillväxt i hög takt' (S. J. Patel, a.a., s. 321; en annan, Lord Keynes, sade en gång om dess kraft under längre perioder att den var sådan att den 'överträffar fantasin': i *Essays in Persuasion*, s. 361). För att ge ett enkelt exempel: om vi börjar med en viss kvantitet (som kan vara nationalinkomsten eller den investerbara fond som finns tillgänglig vid någon begynnelsestidpunkt) och den växer med 2 procent per år, kommer den efter 10 år att vara bara lite mer än 20 procent större och efter 20 år 50 procent större. T. o. m. efter hundra år har den bara ökat med omkring 7 gånger. Om vi kan höja tillväxttakten till 5 procent, kommer vår ursprungliga storhet att växa med mer än halva sin egen storlek på 10 år och med mer än 2½ gång på 20 år, medan den efter hundra år har blivit 130 gånger så stor. Om emellertid tillväxttakten kunde höjas till 10 procent, skulle vår begynnelsekvantitet (nationalinkomst eller investerbart överskott) öka med mer än 2½ gång på 10 år och med 6 eller 7 gånger på 20 år — och på hundra år med flera tusen gånger. (Det kanske bör förklaras att här inte föreslås att man skulle vänta hundra år, eller ens tjugofem år,

med att höja konsumtionen: meningen med det matematiska exemplet är bara att visa att sedan man väl uppnått en tillräcklig tillväxttakt genom att plöja tillbaka ökningen, kommer det mycket snart att finnas tillräcklig marginal för att öka både konsumtionen och investeringarna samtidigt.) Då man väl lyckats höja tillväxttakten till 15 procent, skulle nationalinkomsten fördubblas vart femte år, fyrdubblas på 10 år och öka 16 gånger på 20 år. En liten extra ansträngning och insats under industrialiseringens första år kan därför ge en rik skörd inom ett eller två decennier, ur vilken konsumtionen kan höjas avsevärt.

Lärdomen av detta är naturligtvis inte att det blir enkelt att driva upp tillväxttakten till tillräckligt hög nivå — att det går att åstadkomma med någon automatisk process som startas med en handrörelse. Geometrisk progression är inte ett nytt slags magi. Att höja tillväxttakten till en tillräckligt hög nivå och hålla den kvar där under tio eller tjugo år utan att falla tillbaka i stagnation kräver nästan säkert planering (och med det menar jag inte bara planering på papperet). Och det kräver en ändamålsenlig politisk och social organisation som kan inspirera till uppoffringar och mobilisera ekonomiska resurser till de önskade ändamålen, särskilt under de första åren.

5. Mer om några teoretiska problem

Fram till nyligen var nationalekonomerna helt säkra på att det traditionella kapitalistiska utvecklingsmönstret var det ekonomiskt rationella. Som följd härav betraktades den sovjetiska utvecklingsvägen som irrationell och oekonomisk, och ansågs medföra slöseri med resurser och allvarlig skada för människornas välfärd. Den representerade ett alltför snabbt överhoppande av olika stadier på grund av att man var besatt av marxistisk ideologi eller av nationella prestigeskäl. Den vänligaste förklaringen var att ryssarna var tvingade att skynda på på grund av krigsfaran. Men ett sådant skäl gjorde det inte till ett bra mönster att efterlikna för underutvecklade länder i fredstid.

I FN-publikationer efter kriget om underutvecklade länder, i amerikanska läroböcker om utveckling och i artiklar i lärda tidskrifter framlades en särskild teori: en teori som hävdade att den samtidigt ställde upp principer för valet av produktionsmetoder, för olika industriers och sektorer tillväxtnöster och beträffande de successiva stadierna utvecklingen måste genomgå. Det behöver knappast sägas att tonvikten i denna doktrin låg på försiktighet och konservatism. Den hårdnade snart till en dogm, och för många framstod den som en så omedelbar följsats till accepterade ekonomiska teorier och med så starkt stöd av vanligt sunt förnuft att den var ytterligt svår att förkasta. Varje tvivel på dess riktighet besvarades snabbt med påpekandet att den bara framhöll det självklara sättet på vilket knappa resurser kunde användas mest effektivt och knappa investeringsfonder ge största resultat. Vem vid sina sinnens fulla bruk skulle vilja förkasta ett sådant råd?

Vad doktrinen så trovärdigt hävdade var i korthet följande. Ett underutvecklat land tenderar att kännetecknas av akut kapitalbrist och (som vi har sett) av överskott på arbetskraft. Under dessa omständigheter måste nya investeringsfonder användas sparsamt och med maximal effektivitet — med maximal effektivitet ge sysselsättning åt överskottet av arbetskraft och öka nationalprodukten. Detta kunde bäst åstadkommas om investeringarna användes, inte till dyra maskiner och de senaste och mest strömlinjeformade tekniska processerna, utan till att förse arbetskraften med de billigaste tänkbara redskapen, eftersom med ett begränsat kapital mer av dessa redskap kunde användas och med dessas hjälp mer arbetskraft sysselsätts. Följaktligen skulle den totala produktionen bli större. Alltså, i stället för att förse jordbruket med ett relativt litet antal traktorer och skördetröskor, skulle det vara mer ekonomiskt att ge det en stor mängd spadar som kunde sysselsätta en stor mängd arbetskraft vid en relativt låg produktivitetsnivå.

En följd var också att man för utveckling skulle välja de industrier som kräver relativt litet kapital jämfört med arbete (en låg kvot mellan kapital och arbete, eller med Marx' språk en låg organisk sammansättning av kapitalet). Sålunda var under det första stadiet åtminstone, hantverk eller 'stugindustri' att föredra framför fabriksindustri utrustad med moderna maskiner, och lätt industri framför tung industri, särskilt eftersom de förra gav snabbare avkastning, i det avseendet att de tidigare ökade tillgången på konsumtionsvaror som antingen kunde konsumeras i hemlandet eller exporteras. Vissa konservativa gick t. o. m. så långt att de kastade tvivel över hela industrialiseringspolitiken.

Vad denna teori går ut på, på en mer sofistikerad nivå, är en sammankoppling mellan gränsproduktivitetsteorin (åtminstone en viss följsats till den) med teorin om komparativa kostnader, vilken alltifrån de klassiska ekonomerna i början av 1800-talet har använts för att förklara (och rättfärdiga) utrikeshandelns mönster. Enligt den förra tenderar priserna på produktionsfaktorer som det är relativt ont om att vara höga och priserna på dem som det är relativt gott om tenderar att vara låga. I detta fall är arbetskraften den faktor som det är gott om och kapital den som det är ont om. Genom att koncentrera sig på produktionsmetoder och industrier som kräver relativt

mycket arbetskraft (eller är 'arbetsintensiva'), kommer ett land att koncentrera sig på de produktionsmetoder och industrier som har de *lägsta kostnaderna*. Och detta är, som teorin om komparativa kostnader alltid hävdar, det mest ekonomiska sättet att använda ett lands resurser — d. v. s. använda dem mest effektivt. Det är mycket bättre att göra detta, och exportera en del av dessa industriernas produktion, och importera sådana saker som maskiner i utbyte, än att använda arbete och kapital 'oekonomiskt' till att producera de senare i hemlandet.

På denna grund byggdes upp vad som blev en teori om utvecklingsstadier. Allra först koncentrerar sig ett land på ganska primitiv, s. k. arbetsintensiv teknik och på industrier som till sin natur kräver relativt litet kapital och har en låg kvot mellan kapital och arbete och låg kapitalkvot. Så småningom, vartefter kapital ackumuleras och överskott av arbetskraft sysselsätts, kan det övergå till mer avancerad teknik och utveckla det mer 'kapitalintensiva' slaget av industri. Slutligen, då det träder in i de mogna utvecklade ländernas skara, kan det gå över till att producera kapitalvaror, och importera livsmedel och råvaror och t. o. m. en hel del av sina industritillverkade konsumtionsvaror från länder på lägre utvecklingsstadier. Detta var, som vi har sett, den traditionella ordningsföljden i de kapitalistiska ländernas utveckling.

Tonvikten i detta för de underutvecklade låg på det primitiva och den gradvisa utvecklingen: i att följa artonhundratalskapitalismens traditionella mönster och undvika teknokraters och planerares grandiosa planer.

Finns det någon lucka i detta resonemang, och i så fall var exakt ligger den? Det korta svaret är att än en gång säga att detta resonemang i grunden vilar på ett statistiskt synsätt, ur vilket vissa avgörande faktorer i tillväxten utesluts. När vi tar hänsyn till dessa, blir slutsatsen att den väg som gör produktionen och sysselsättningen så stor som möjligt i nuläget, under de rådande förhållandena, inte nödvändigtvis är den väg som kommer att maximera ekonomins *tillväxtpotential* — tvärtom. En politik för att maximera den senare, även om det är till priset att den omedelbara produktionen och sysselsättningen blir mindre än de skulle bli enligt en alternativ politik, kommer att göra det möjligt för både produktionen och sysselsättningen (och alltså konsumtionen) att växa snabbare, och inom kort vara större än de annars skulle ha varit på ett så tidigt stadium. Poängen är att en mindre del av en helhet som växer snabbt mycket snart kan bli större än en större del av en helhet som växer långsammare.

Denna slutsats beror uppenbarligen på vad som bestämmer en ekonomis tillväxtpotential. Vad är då tillväxtpotential? Man bör kanske göra klart att det här inte är fråga om *finansiella* begränsningar för den summa som kan investeras, utan om reala begränsningar eller produktionsgränser — tillgängliga reala resurser och produktionsmöjligheter av det slag som är nödvändigt.

Dessa begränsningar kan vara av olika slag. Men i det konkreta fallet tenderar det att vara en (eller ett fåtal) som är viktigare än de övriga, därför att den under de föreliggande omständigheterna är mer begränsande. Om de tillgängliga resurserna kan dirigeras så att de vidgar denna 'flaskhals', kommer de tydligen att bidra mycket mer till att främja tillväxten än om de används på något annat sätt. Det är i denna betydelse som resultaten kan bero mer på det sätt på vilket man använder det investerbara överskottet än på dess ursprungliga storlek.

Om vi återvänder till det som tidigare sagts om de sovjetiska erfarenheterna, påminner vi oss att utvecklingen ställdes inför två avgörande flaskhalsar strax före den första femårsplanen. För det första var det jordbrukets marknadsförda överskott: d. v. s. den mängd livsmedel och råvaror utöver böndernas (och deras familjers) konsumtion, som gick till marknaden utanför byn, och alltså kunde försörja en växande stadsbefolkning av industri- och byggnadsarbetare. För det andra, så snart byggnadstakten påskyndades visade det sig finnas en flaskhals beträffande bygg-

nadsmaterial, särskilt järn, stål, bränsle och elkraft. Nya fabriker, stålverk, kraftverk och industristäder kan självklart inte byggas snabbare än man får fram cement, stål och tegel att bygga med och man får bränsle och elkraft att driva de nya maskinerna med när de installerats. Det verkar troligt att båda dessa begränsande faktorer kommer att inverka på något stadium i de flesta länder i utveckling. Den förra är troligen den dominerande på ett tidigt stadium av tillväxten och den senare blir dominerande vartefter industrialiseringen kommer igång. Det vill säga, de kommer att inverka som effektiva gränser för den takt i vilken ett land kan utvecklas av egen kraft.

Vilka slutsatser kan man dra av detta för den praktiska politiken? I synnerhet, vilka följder har det för den traditionella teorins föreskrifter? Generellt uttryckt är följden att den investeringspotential man har bör koncentreras på produktionsmetoder och produktionsgrenar som kommer att öka denna investeringspotential ytterligare. I den utsträckning som den begränsande faktorn utgörs av produktionskapaciteten i de industrier som producerar kapitalvaror (maskiner och byggnadsmaterial), kommer den möjliga tillväxttakten i framtiden att bli högre ju större andel av de löpande investeringarna som sätts in på att expandera denna industrisektor (Marx' avdelning I). Detta av den enkla anledningen att man kommer att ha en större produktion av stål och maskiner under kommande år, med vilka man kan bygga och utrusta nya fabriker, kraftverk och stålverk. I denna utsträckning kommer verktygsmaskiner för att tillverka verktygsmaskiner att vara mer tillväxtbefrämjande än automatiska vävstolar och lästmaskiner.

I den mån den begränsande faktorn ligger i det tillgängliga överskottet av livsmedel och andra konsumtionsvaror, utöver vad som konsumeras av producenterna själva, är det *inte* den bästa politiken (ur tillväxtskympunkt) att investera i mycket lågproduktiv 'arbetsintensiv' teknik, ens om denna för ögonblicket skulle kunna ge en större sysselsättning. Tvärtom bör man välja sådan teknik som, även om den är dyrare, är mer produktiv, och som genom att uppnå en högre produktivitetsnivå per arbetare gör överskottet större; och därigenom möjliggör att en större mängd arbetskraft kan sysselsättas i andra sektorer av ekonomin.¹

Härav följer att man inte kan tala om en given total investering, eller investeringskvot, *oberoende av hur den används*, eftersom det sätt på vilket den används oundvikligen påverkar dess storlek i framtiden. Det är därför ett misstag att börja diskussionen med att antaga en viss investeringskvot, och sedan diskutera hur den bäst skall fördelas som om de två sakerna inte hade något samband.

En politik av detta slag för en hög tillväxttakt kommer visserligen att innebära en konflikt i en mycket nära framtid mellan tillväxtens krav och en snabb expansion av sysselsättning och konsumtion. Om man fäster blicken ett eller två år framåt, kommer man att tendera att helt ägna sig åt det senare och att välja en politik som kommer att åstadkomma detta. Men om man höjer blicken och ser lite längre fram i tiden försvinner konflikten, eftersom den höga tillväxttaktspolitiken snart kommer att möjliggöra en snabbare expansion inte bara av investeringarna utan också av sysselsättningen och konsumtionen. Detta gör den genom att en större andel av den sysselsatta arbetskraften används i byggnadsindustri och andra tillväxtbefrämjande aktiviteter. Man behöver inte heller se särskilt långt fram i tiden för att se denna konflikt försvinna — inte

¹ Detta argument för mer 'kapitalintensiv' teknik gäller, som vi skall se, bara till en viss punkt.

I detta sammanhang kanske några läsare påminner sig en anmärkning som Stalin gjorde — en som jag inte ser något skäl att ifrågasätta — att 'merprodukten som den enda ackumulationskällan ... ackumulationen som den enda källan till utvidgad reproduktion ... alla dessa grundläggande satser i Marx' reproduktionsteori är just sådana satser som gäller inte endast för den kapitalistiska formationen, och utan att tillämpa dem kan intet enda socialistiskt samhälle komma tillrätta vid planeringen av folkhushållningen'. (Socialismens ekonomiska problem i SSSR, Moskva 1953, s. 78.)

alls så långt som man vanligen föreställt sig; och detta på grund av de mäktiga självförstärkande krafter i tillväxtprocessen så snart tillväxttakten höjts över en låg nivå, som vi uppmärksammade i förra kapitlet.

En sovjetisk författare om investeringsproblem, professor A. I. Notkin, har illustrerat i stort sett detsamma med följande exempel. Med en investeringskvot från början på 20 procent (kvoten mellan nettoinvesteringar och nationalinkomst) och en kapitalkvot på 2,5 (som han kallar 'den investeringskoefficient som krävs för att öka nationalinkomsten med en procent') visar han att om investeringskvoten ökas med en procent varje år, kommer *konsumtionen per invånare* (befolkningen antas öka med 3 miljoner per år, eller omkring 1,5 procent) att vara *högre* efter det sjunde året än om investeringskvoten antingen hade hållits konstant eller minskats med en procent varje år. På nästa sida visas det väsentliga i hans exempel, med alla tre fallen eller varianterna (konstanta, ökande eller minskande investeringar).² Av utrymmesskäl återger vi bara de två första och de två sista åren i varje fall.

Fall 1	Investeringsprocent	Nationalinkomst i miljarder	Investeringsfond i miljarder	Konsumtionsfond i miljarder	Befolkning i miljarder	Konsumtion per i tusen
År 1	20	600	120	480	180	2,66
År 2	20	648	129,6	518,4	183	2,83
....
År 7	20	951	190,2	760,8	198	3,84
År 8	20	1027	205,4	821,7	201	4,09
Fall 2	Investeringsprocent	Nationalinkomst i miljarder	Investeringsfond i miljarder	Konsumtionsfond i miljarder	Befolkning i miljarder	Konsumtion per i tusen
År 1	20	600	120	480	180	2,66
År 2	21	650,4	136,6	513,8	183	2,81
....
År 7	26	1028,5	267,4	761,1	198	3,84
År 8	27	1139,6	307,7	831,9	201	4,14
Fall 3	Investeringsprocent	Nationalinkomst i miljarder	Investeringsfond i miljarder	Konsumtionsfond i miljarder	Befolkning i miljarder	Konsumtion per i tusen
År 1	20	600	120	480	180	2,66
År 2	19	645,6	122,7	522,9	183	2,86
....
År 7	14	880,4	123,3	757,1	198	3,83
År 8	13	926,2	120,4	805,8	201	4,01

² *Problemi Politicheskoi Ekonomii Sotsializma* (Problem i socialismens politiska ekonomi), red. Y. A. Konrod (Moskva 1960), s. 177-78. I detta exempel tycks man ha bortsett från tidsfördröjningen mellan investeringen och dess resultat (i produktionsökning). Detta gör att den period under vilken konsumtionen är lägre i fall 2 blir alltför kort; och om ett mer realistiskt antagande om tidsfördröjningen införs, skulle perioden i fråga bli *längre* än 7 till 8 år. Beträffande matematiken i fall 2 och 3 bör anmärkas att den investeringsfond som antages verka *mellan* år 1 och år 2 *inte* är 120, utan i ena fallet 126 (= 600 × 21/100) och i det andra fallet 114 (= 600 × 19/100); och analogt för varje följande år.

Man kan se att konsumtionsökningen per person mellan år 7 och 8 är störst i fall 2, där den är 0,30, jämfört med 0,25 i fall 1 och 0,18 i fall 3. Men mellan år 1 och år 2 är den störst i fall 3.

Det finns ganska uppenbara orsaker till att en kapitalistisk ekonomi sannolikt inte kan upprätthålla en politik för hög tillväxttakt av det slag vi skisserat, medan socialistisk planering kan det. Dessa kan sammanfattas med att enskilda företagare i sin investeringspolitik inte kan se särskilt långt fram i tiden. Detta beror inte på någon medfödd kortsynthet utan på den situation i vilken varje beslutsfattare befinner sig i ett oplanerat individualistiskt system. Han kan inte se långt framåt på grund av att hans horisont är begränsad både i tid och rum — begränsad av det töcken av osäkerheter som är inblandade.

För det första har han bara råd (ur profitsynpunkt) att ta hänsyn till de konsekvenser av sitt handlande som påverkar det egna företaget. De effekter det kan ha på andra företag och andra industrier och för samhället som helhet angår honom inte (utom i den mån han kanske tror att det kan påverka hans direkta rivalers pris- eller försäljningspolitik). Han är okunnig om vad andra företag och industrier planerar beträffande expansion: i bästa fall kan han göra ganska vaga gissningar, och ju vagare dessa är desto mer kommer han att hålla sig till det som är säkert och vänta och se. Ändå består utvecklingen väsentligen av ett komplex av ömsesidigt beroende handlingar, där var och en påverkar och påverkas av de övriga. Om en enskild kapitalist investerar i expansion, är det (om han är klok) för en omedelbart förutsebar marknad, och på grundval av produktionsmöjligheter (i form av tillgång på råvaror, delar, utrustning och transportmedel) som redan är synliga.

Därför tenderar kapitalistiska investeringar och expansion, med sällsynta undantag, att *följa efter marknadsefterfrågan* och inte gå före den — och marknadsefterfrågan kommer att i hög grad bli beroende av investeringsbeslut som fattas i andra delar av ekonomin. Detta förklarar varför kapitalismens 'naturliga' utvecklingsmönster har varit vägen med 'textilindustrin först'. Det sista en ekonomi med privat företagsamhet och fri marknad kan tänkas göra, är att investera i utveckling av ytterligare produktionskapacitet för att tillverka verktygsmaskiner *innan* någon omedelbar eller lätt förutsebar efterfrågan på dem från andra industrier uppkommit. Att göra det skulle vara att förlita sig på att en viss investeringstakt skulle upprätthållas i ekonomin i stort under ett eller två decennier. När en utveckling av detta slag ägt rum har det antingen varit under stimulans av krigsefterfrågan eller återupprustning eller omfattande järnvägsbyggande, eller också i besinningslös optimism under högkonjunkturår som mycket snart fallit tillbaka i nedgång. Visserligen har, som vi såg i första kapitlet, de mer utvecklade kapitalistiska länderna under vissa stadier av sin utveckling byggt ut sina kapitalvaruindustrier snabbare än de industrier som tillverkar konsumtionsvaror. Men det var på ett relativt sent stadium, sedan konsumtionsvaruindustrierna med sin efterfrågan på maskiner för ersättning och expansion hade skjutit fart och en exportmarknad för kapitalvaror hade utvecklats ur andra länders, som fortfarande befann sig på ett tidigt tillväxtstadium, behov av industrialisering.

För att undvika missförstånd är det kanske lämpligt att här införa vissa reservationer. Det skulle naturligtvis vara en karikatyr av det som här sagts, om man påstod att det innebär att man lät 100 procent (eller något i närheten av denna siffra) av det som investerades gå till att expandera kapitalvarusektorn. Om sysselsättningen skall ökas alls, måste det ske en expansion av konsumtionsvaruproduktionen för att fylla behoven hos en större armé av arbetare. En del av merprodukten kommer alltid att behöva gå till samhällseliga snarare än strängt ekonomiska behov, i form av bostäder för ytterligare arbetare, hälsovård, förbättrad utbildning etc. Detta kommer alltid att sätta en övre gräns för den tillväxt som kan uppnås. Dessutom måste man särskilt under socialismen se

till att lönenivån *ökar* med tiden och inte förblir konstant. Vad som emellertid kan visa sig vara nödvändigt under de första åren, medan investeringarna i kapitalvaruindustrier prioriteras för att man ska uppnå högre tillväxttakt, är att produktion av konsumtionsvaror en tid bör öka långsammare än den totala sysselsättningen. Detta kommer att innebära ett visst mått av vad man kallat 'omfördelning av konsumtionen inom arbetarklassen', t. ex. mellan de tidigare sysselsatta och de nyligen sysselsatta — en process som inte är utan svårigheter och motsättningar. Detta är emellertid inte oförenligt med att den totala konsumtionen samtidigt ökar och också den genomsnittliga konsumtionen per invånare. Något liknande inträffade troligen i Sovjetunionen och andra socialistiska länder under det första skedet av deras industrialiseringskampanj.

Det skulle också vara en absurd överdrift av en sådan politik att föreslå att den mest avancerade teknik som vetenskapsmän och tekniker kunde hitta på alltid skulle användas, oberoende av kostnaderna. Att göra det skulle inte maximera merprodukten utan minska den, eftersom så få maskiner av detta mycket dyra slag kunde tillverkas med de tillgängliga investerbara resurserna att deras högre produktivitet skulle mer än balanseras av deras lilla antal. Det skulle vara den motsatta ytterligheten av absurditet till att gå in för spad-hushållning därför att så många på så sätt kunde sysselsättas. Mer kostsam 'kapitalintensiv' teknik bör utnyttjas till den punkt där den högre arbetsproduktiviteten balanseras (beträffande effekten på merprodukten) av den högre kostnaden i arbete för att tillverka de nödvändiga maskinerna, men inte längre. Vad det gäller är att fördela arbetskraften mellan att tillverka maskiner och sköta dem i sådana proportioner att det ger maximal effektivitet (ur tillväxtskympunkt).

Av det sagda följer dessutom inte att investeringarna och deras fördelning och det rätta valet av teknik är de enda faktorer som påverkar tillväxten. Att koncentrera uppmärksamheten på vissa ledande ekonomiska verkningar är inte detsamma som att förneka att det finns viktiga politiska och sociala faktorer som också kommer att påverka resultatet. En av dessa är frågan om ägande och motivation, och typ av samhällsorganisation, särskilt i jordbruket. Vi lade märke till den senares avgörande betydelse då vi talade om kollektiviseringen i Sovjet. Sedan har vi också frågan om den mänskliga faktorn och dess motivation och om att höja nivån på människornas kunnande genom att alla får utbildning och i synnerhet genom specialiserad utbildning av skickliga industriarbetare och tekniker. Detta kan inte enkelt uttryckas kvantitativt. Det är här fråga om viktiga kvalitativa förändringar som kan ha avgörande betydelse för utgången. Dessutom förändras den tekniska kunskapen ständigt, och med den de tillgängliga tekniska möjligheterna. Och kapaciteten att absorbera och tillämpa ny teknisk kunskap i produktionen, göra sig av med teknisk konservatism, kan vara lika viktig, särskilt i relativt utvecklade länder, som att välja den rätta tekniken bland ett antal existerande och kända möjligheter.

Slutligen måste ett ord sägas om utrikeshandel. Därför att vi i detta kapitel ägnat oss åt möjligheterna för ett land att bygga upp sina produktivkrafter med egna resurser, får detta inte tas som ett förespråkande av självtillräcklighet och ett förnekande av fördelarna med internationell arbetsfördelning. Vad vi har sagt är (a) att möjligheterna för de flesta underutvecklade länder att skapa medel till utveckling genom att öka sin export troligen är mycket mindre än som vanligen antas, (b) att doktrinen om komparativa kostnader inte får tolkas statistiskt för att konservera det gamla artonhundratalsmönstret för internationell arbetsfördelning (se på denna punkt Paul Baran, *Utvecklingens politiska ekonomi*, kapitel 8, avsnitt VIII).

Även om de inte kan lita främst till den, kommer sådana länder att möta en del av sina behov till utvecklingen genom utrikeshandel — och det är oundvikligt under de första åren om de inte har någon egen tung industri. Därför måste en del av överskottsproduktionen i jordbruket och den lätta industrin avsättas för export, innan kapitalvaror kan anskaffas för att bygga ut industrin. Det

som ovan sagts om maximering av merprodukten som metoden att höja tillväxttakten kvarstår oförändrat. Ju mindre ett land är och ju mer begränsade dess naturtillgångar är, desto mer kommer det att förlita sig på att fylla sina behov genom export, och desto mer kommer dess utveckling att vara beroende av möjligheterna att på detta sätt uppfylla tillväxtens krav. Det vi sagt om betydelsen för tillväxten av att utveckla en kapitalindustri får inte tolkas att gälla alla länder hur små de än är eller hur små naturtillgångar de än har. S. k. positiva skaleffekter och fördelarna av specialiserad produktion sätter en undre gräns för storleken av en marknad till vilken det lönar sig för en industri att leverera, och följaktligen en övre gräns för det antal industrigrenar det är praktiskt möjligt för ett litet land eller en liten region att ha (om det inte har mycket stora exportmöjligheter). Argumentet att investeringar i tung industri bör prioriteras gäller framför allt ganska stora länder — och för sådana som Indien, Kina eller Sovjetunionen utan inskränkningar; eller också för en *grupp* mindre länder, t. ex. i Afrika eller Asien, som samarbetar i sin handel och sina utvecklingsplaner, så som de socialistiska länderna i Östeuropa nu gör.

Den huvudfråga vi här diskuterat är i vilken utsträckning (och med vilka medel) länder kan utvecklas ekonomiskt av egen kraft. Vi har bortsett från frågan om s. k. utländskt bistånd och hur möjligheten till sådant påverkar situationen. Detta har vi gjort avsiktligt, i övertygelse om att frågan så som den här ställts väsentligen motsvarar det verkliga problem som underutvecklade länder ställs inför.

Det är ganska allmänt erkänt i dessa länder (och inte bara bland socialisterna) att det finns små möjligheter att dra till sig utländskt kapital eller bistånd från USA eller USA-kontrollerade institutioner utan att det är förbundet med villkor — och i någon större skala utan att bli utnyttjad i det kalla krigets strategi (vilket redan inträffat beträffande ett antal länder som praktiskt taget blivit amerikanska utposter och baser). Att förlita sig så litet som möjligt på utländskt bistånd har följaktligen blivit ett axiom för genuin politisk självständighet. Ekonomiskt bistånd från Sovjetunionen och Kina (i form av krediter med lång löptid) har varit av stor betydelse i vissa fall (särskilt inom det socialistiska lägret där det uppgått till ungefär 8 miljarder rubel efter kriget); men under de kommande tio åren, åtminstone, kan det knappast motsvara mer än en marginell andel av de underutvecklade ländernas investeringsbehov.

Man måste komma ihåg att både Sovjetunionen och Kina, liksom också andra socialistiska länder, har egna stora och ambitiösa utvecklingsprogram. Om det fanns en internationell överenskommelse om allmän nedrustning och avveckling av det kalla kriget, skulle situationen bli annorlunda, vilket så övertygande visas i professor Bernals *World Without War*. Då skulle en mycket större del av resurserna kunna frigöras till förmån för de fattiga och underutvecklade, deras utveckling skulle i samma mån underlättas, och en del av det som skrivits ovan kanske skulle behöva modifieras. Men även då tror jag att det fortfarande skulle gälla att de underutvecklade länderna måste bära upp större delen av sin utveckling själva, genom att mobilisera sina egna resurser och möjligheter.

6. Avslutning

I vilken utsträckning (kan man fråga sig) kommer det vi talat om att gälla både för redan utvecklade länder och underutvecklade? Tydligt kommer det att gälla mest fullständigt för de underutvecklade, och det är dem och deras problem som vi i huvudsak ägnat oss åt. Det kan tyckas att mogna länder som de i Västeuropa och Amerika redan har en utvecklad tillväxtpotential, och att vad de nu behöver mindre är en produktionsökning än en bättre fördelning, avskaffandet av klasserna genom att göra slut på förmögenhetsökning som följer av ägande och av tillägnande av monopolmakt, avskaffandet av de förvrängningar av det ekonomiska systemet som monopolkapitalismen medför och utnyttjandet av de existerande produktivkrafterna till samhälleligt nyttiga ändamål. Några skulle säga att inte större produktion, utan en annan värdeskala är vad som behövs. På senare år har det talats en hel del, särskilt i samband med USA:s ekonomi, om 'privat överflöd och offentlig fattigdom': den privata industrins skapande av nya produkter och apparater och framstimulerande av en falsk efterfrågan på dem som 'statussymboler' genom starkt försäljningstryck och reklamkampanjer, medan offentliga tjänster svälts ut och skapandet av nya sociala normer och bättre levnadsvillkor ignoreras. Kulten att tjäna pengar, har det sagts, med dess reducering av samhällsvärden till dollarmått, är en degradering av människorna. Någon kanske påminner sig att det var en känd nationalekonom med liberal övertygelse som talade om kärleken till att äga pengar som 'osmaklig morbiditet, en av dessa halvkriminella, halvpatologiska böjelser som man med en rysning överlämnar till specialisten på mentalsjukdomar' (Keynes, a.a. s. 369). Den primära uppgiften är enligt somliga att utrota denna och inte fortsätta att dyrka enbart materiell ökning.

Utvecklad och underutvecklad är emellertid relativa begrepp; och det kan knappast förnekas att det finns mycket att ta igen och att det finns utrymme för ytterligare utveckling av produktivkrafterna även i de industrialiserade länderna i Västeuropa och Amerika. Ännu finns fattigdomen fortfarande på bakgator och i skjul på den nordamerikanska kontinenten såväl som i Europas städer. Vi har sett att Sovjetunionen, trots det industriella framåtskridandet under de gångna trettio åren (som fört landet ur kategorin 'underutvecklade'), planerar för en högre tillväxttakt under de kommande tjugo åren för att 'lägga grunden för övergången till kommunism'. Man tänker inte låta årorna vila förrän åtminstone de viktigaste mänskliga behoven tillgodosetts i tillräckligt överflöd för att tillåta fördelningsprincipen 'åt var och en efter hans behov'.

Ändå är det sant att det finns en avgörande skillnad mellan de ekonomiska problemen i fullt industrialiserade länder och i den stora massan av icke industrialiserade. De senare tenderar att karakteriseras av överskott på arbetskraft som befinner sig i ett överbefolkat jordbruksområde, medan överskottet på arbetskraft i utvecklade industriländer, om det existerar, är av mycket mindre omfattning och inte utgör någon varaktig reservoar. För underutvecklade länder ger existensen av ett överskott på arbetskraft, som vi har sett, även om det utgör ett problem, en möjlighet till utveckling om man bara kan finna medel att utnyttja denna arbetskraftsreserv i produktiv sysselsättning. I redan industrialiserade länder måste tonvikten ännu mer läggas på att höja arbetsproduktiviteten (d. v. s. den existerande arbetarstammens produktivitet) genom tekniska förändringar och förbättringar. För dem får kapaciteten att utvidga och utnyttja den tekniska kunskapen dominerande betydelse; och eftersom de redan har en stor kapitalvarusektor och en utbildad arbetarklass, är de i en mycket bättre position, åtminstone potentiellt, att dra fördel av de tekniska möjligheterna och att upprätthålla en hög tillväxttakt.

Ändå är det just i gamla och utvecklade kapitalistiska länder, som Storbritannien och USA, som tillväxten är långsam och t. o. m. visar tecken på att stagnera. Själva detta faktum visar, anser jag,

att ekonomisk tillväxt förblir en angelägenhet för folken i dessa länder såväl som i icke industrialiserade länder. I ingetdera av dessa länder har nettoinvesteringsskivoten på senare år varit över tio procent. Det kan förefalla underligt att ekonomisk stagnation skulle hota båda ytterligheterna i tillväxthierarkin — de mogna och de underutvecklade.

En ganska uppenbar orsak till denna stagnation är att så mycket av dessa länders resurser, som annars kunde användas till att främja tillväxten, slukas av militärutgifter hemma och utomlands. Samtidigt är det emellertid storleken av dessa militärutgifter som vanligen åberopas som en ledande orsak till att dessa mogna kapitalistiska ekonomier hålls kvar i högkonjunkturen under så lång tid. Tydligt måste det finnas andra depressiva krafter i arbete. Fakta tyder på att den viktigaste depressiva kraften här är den ökande graden av överkapacitet i industrin, vars existens avskräcker från investeringar och innovationer — och skapar en defaitistisk stämning av 'fruktan för produktionskapacitet', så att inte utvidgningen av den minskar värdet av det kapital som nedlagts i existerande kapacitet.

Sålunda tyder en nyligen gjord amerikansk undersökning på att produktionskapaciteten i amerikansk industri mer än fördubblats sedan 1943 (toppnivån under kriget) jämfört med en produktionsökning på föga mer än en femtedel; så att nästan hälften av den existerande produktionskapaciteten, sägs det, är outnyttjad (*Monthly Review*, New York, juni 1962, s. 88-92). Sådan överkapacitet existerar i USA faktiskt samtidigt med en avsevärd arbetslöshetsmarginal — en marginal som visar alla tecken på att bli kronisk, och att öka snarare än att minska. Det är en underlig återspeglning av amerikanska akademikers hängivenhet till 'the American way of life' att siffran på s. k. tillåten arbetslöshet i successiva upplagor av en mycket såld ekonomisk lärobok efter kriget har reviderats uppåt. Det är också en svidande kommentar till den kapitalistiska ekonomins funktion att tillväxttaktarna är lägst där överkapaciteten är mest uppenbar.

Som professor Paul Baran har sagt: 'I de avancerade länderna är avvikelserna mellan vad som skulle kunna åstadkommas med de produktivkrafter som samhället förfogar över och vad som faktiskt åstadkoms ... ojämförligt mycket större än i de underutvecklade områdena' (*Utvecklingens politiska ekonomi*, kapitel 8).

I stället för en sammanfattning skulle man kanske kunna uttrycka den kontrast vilken tillväxtproblemet i de två delarna av världen utgör, på följande sätt. I utvecklade industriekonomier som USA och Storbritannien är tillväxten långsam på grund av att kapitalismen i sin nutida monopolistiska form inte kan utnyttja den latent tillväxtpotential som finns (och som kapitalismen tidigare, under mer än hundra års utveckling, själv har skapat). I de underutvecklade länderna kan den inhemska kapitalismen, av skäl som vi har granskat i tidigare kapitel i denna essä, inte skapa denna potential utan hjälp; och sådana länder förblir stagnerande offer för underutvecklingens och fattigdomens 'onda cirklar'. I båda fallen håller den socialistiska planeringen på att erkännas i världen av idag som det enda effektiva svaret på det ekonomiska problemet: i det ena fallet problemet att skapa och bygga upp tillväxtpotentialen och i det andra fallet att utnyttja den fullt ut och utvidga den där den finns tills det ekonomiska problemet är utrotat. Vi har redan citerat Lord Keynes som icke-socialistiskt vittne; och vi kan gärna citera honom en gång till. För ungefär trettio år sedan talade han om sannolikheten att 'det ekonomiska problemet kan lösas ... inom hundra år' (utan krig och utan stor befolkningsökning). Med detta menade han att det han kallade 'absoluta behov' helt skulle tillfredsställas. Socialismen erbjuder denna möjlighet på ett tidigare stadium än en liberal ekonom ens skulle drömma om; och Sovjetunionen ser, som vi har sett, på det som en fråga om två eller tre decennier — ett halvt sekel tidigare och utgående från en lägre nivå.